

Henrik Gabriel Porthanin kveeni-käsite

Teemu Ryymin ja Per Pippin Aspaas

--- Ja vielä kauan sen jälkeen, kun nämä kveenit ovat hävinneet ja heidän muistonsa elää enää muutamien heistä kertovien vanhojen käsikirjoitusten ansiosta, he ovat onnistuneet aiheuttamaan suurta hämmennystä, vaikkakin vain oppineiden keskuudessa, jotka eivät ole pystyneet selvittämään, millaista kansaa kveenit oikeastaan olivat. (K.B. Wiklund 1895, s.104)

Johdanto

Kuten tiedetään, kveeni on käsite, joka jakaa mielipiteitä. Sanan etymologia, millaista kansanryhmää käsitteellä tarkoitetaan, onko se hyvä vai huono nimitys sille kansalliselle vähemmistölle, jonka me nyky-Norjassa tunnemme kveeneinä, ovat kysymyksiä, jotka viimeisten parin, kolmen vuosikymmenen aikana ovat olleet kiistanalaisia sekä tutkijoiden että kyseisen kansan itsensä keskuudessa. Vuonna 2008 kveenin käsitteestä syntyi kiistaa jopa Vesisaaren kunnanvaltuustossa Finmarkussa. Keskustelut on tulkittu kveeni-käsitteen politisoinniksi: Tapa, jolla eri toimijat ovat antaneet kveeni-käsitteelle tietyn sisällön – tai hylänneet sen kokonaan – on usein haluttu yhdistää erilaisiin identiteettis-poliittisiin näkemyksiin ja tavoitteisiin.¹ Kveeni-käsitteestä ja erityisesti sen etnisistä tai kansallisista konnotaatioista käytävällä keskustelulla on pitkä perinne. Tässä kirjoituksessa käsittelemme historian jaksoa, joka on ollut vasta varsin vähän esillä. Kesäkuun 17. päivänä vuonna 1788 Turun kuninkaallisessa akatemiassa esiteltiin latinankielinen tutkimus, jonka aiheena oli ”muinainen kveenien heimo”. Presekseksi tilaisuudessa toimi akatemian kaunopuheisuuden professori Henrik Gabriel Porthan (1739-1804), respondenttina oli opiskelija Henrik Wegelius nuorempi (1766-1839). Ei tiedetä, kumpi heistä oikeastaan oli kirjoittanut tutkimuksen: *De Antiqua Gente Qvenorum* oli niin kutsuttu *pro gradu*-tutkimus, toisin sanoen lopputyö, ja itse asiassa opiskelijoiden odotettiin laativan tällaiset tutkielmat itse. Tuon ajan tavan mukaan vastuu sisällöstä oli presekseksi, mutta tosiasia professorit kirjoittivat monet *pro gradu*-työt kokonaan tai osittain;

1. Ks. esim. Niemi 1991; Anttonen 1999; Wallerström 2006; Ryymin 2007; Åpent brev til Vadsø kommunestyre om Vadsø Museum (Avoin kirje Vesisaaren kunnanvaltuustolle Vesisaaren museosta), päivätty 14. kesäkuuta 2008 (kopio T. Ryyminin hallussa).

opiskelijan rooli rajoittui työn sisällön suulliseen puolustamiseen (*respondere*) latinaksi. Tietävästi näin on tehty etenkin tapauksissa, joissa tematiikka heijastelee presekseen omia tutkimusintressejä.² ”Muinainen kveenien heimo” oli aihe, josta Porthan oli erityisen kiinnostunut. Aihe on saattanut herättää tiettyä henkilökohtaista kiinnostusta myös nuorena Henrik Wegelius nuoremmassa, joka oli syntynyt Vähäkyrössä Pohjanmaalla, yhdellä niistä monista alueista, joille aiemmat tutkijat olivat sijoittaneet kveenien alkukodin. Ehkä Henrik peri kiinnostuksen aiheeseen isältään, Lapin papilta Henrik Wegelius vanhemmalta (1735-1791), joka oli toiminut pappina Utsjoella ja kirjoittanut useita kuvauksia Kemin Lapista.³ Henrik nuorempi ei kuitenkaan jättänyt enempää jälkiä kveenien historiaan, mutta niin teki hänen presekseenään toiminut professori Porthan. Tämä julkaisi 1700-luvun loppupuolella joukon tutkimuksia Pohjoiskalotin muinaisista kansanryhmistä, myös kveeneistä. Jälkipolvet tuntevat Porthanin ”suomalaisen historiankirjoituksen isänä” etenkin hänen pääteoksensa, Paul Juustenin kommentoidun *Piispainkronikan* ansiosta: onhan teos todellinen varastoaitta, jonka oli tarkoitus sisältää kaikki Suomen historiasta kertova tieto.⁴ Suomalaista kansanrunoutta ja suomen kieltä koskevien tutkimustensa vuoksi Porthania pidetään myös tärkeänä edelläkävijänä Kalevalan luoja Elias Lönnrothille ja muille 1800-luvun suomalaisille kansanrunouden tutkijoille.⁵

Myöhemmin Suomessa suhtauduttiin kuitenkin varsin ristiriitaisesti Porthanin tulkintoihin muinaisten kveenien etnisestä taustasta. Ottarin kertomuksen ja muiden keskiaikaisten lähteiden perusteella Porthan nimittäin sijoitti muinaiset kveenit Ruotsin Norrlannin alueelle ja – mikä kuohuttavinta – väitti kveenien puhuneen germaanista kieltä. Miten hän saattoikaan päätyä näin jyrkän vastakkaiseen päätelmään kuin mihin myöhemmin on tultu määriteltäessä kveenit suomea (tai ainakin suomalais-ugrilaista kieltä) puhuvaksi kansaksi? Artikkelin ensimmäisessä osassa yritämme sijoittaa Porthanin historialliset kveenejä käsittelevät tutkimukset tiedehistorialliseen ja yhteiskunnalliseen yhteyteensä ja tarkastella lähemmin, miten 1800-luvun suomalaiset ja ruotsalaiset tutkijat omaksuivat – tai hylkäsivät – hänen teoriansa. Artikkelin toisessa osassa esittelemme käännöksen tärkeästä lähdeasiakirjasta *De Antiqua Gente Qvenorum (Muinaisesta kveenien heimosta)* vuodelta 1788, jota tietääksemme ei aikaisemmin ole käännetty millekään muulle kielelle kuin suomeksi, ja suomeksikin se julkaistiin niin myöhään kuin vuonna 1982.⁶

Aiemmat tutkimukset

Itse kveeni-käsite esiintyy useissa Skandinavian asutushistoriaa käsittelevissä vanhoissa teksteissä. Alfred Suuren laatimassa Orosiuksen maailmanhistorian anglosaksisessa versiossa käytettiin lähteenä Ottarin kertomusta 800-luvun lopulta,

2. Kierimo 1983, s. 12-17; Urpilainen 1993, s. 83, 99; vrt. Östlund 2000, s. 14-19 Uppsalan olosuhteista.

3. Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852, Henrik Wegelius, ylioppilas numero 9996. Online: <http://matrikkeli.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=9996>, luettu 17.11. 2008. Isästä, ks. Kylli 2005, s. 59-61.

4. Vrt. Tommila 1989, s. 51-53.

5. Vrt. Karkama 2001, s. 36-46.

6. Iiro Kajanto (Porthan/Wegelius 1982), vrt. käsillä olevan artikkelin toinen osa.

joka lienee vanhin kveenit mainitseva teksti.⁷ Ottar kuvasi kveenejä ja heidän maataan näin:

Tunturin toisella puolella maan eteläistä osaa myötäilee Sveanmaa, joka ulottuu aivan maan pohjoisosaan saakka, ja maan pohjoisosaa myötäilee kveenien maa. Kveenit lähtevät joskus tunturin yli ryöstöretkille norjalaisia vastaan, joskus norjalaiset heitä vastaan. Tunturissa on kaikkialla suuria järviä, kveenit kantavat veneensä maiden yli järville ja niiltä käsin ryöstelevät norjalaisia. Heidän veneensä ovat hyvin pieniä ja kevyitä.⁸

Kveenit mainitaan myös useissa muinaispohjoismaisissa (muinaisnorjalaisissa) 1100-1200-lukujen lähteissä, esimerkiksi seuraavissa: *Egils saga*, *Hversu Nóregr byggðist* ja *Fundinn Nóregr*, sekä epäsuorasti Adam bremeniläisen teoksessa *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* 1000-luvun loppupuolelta.⁹ Viimeinen keskiaikainen maininta kveeneistä lienee islantilaisessa teoksessa *Annales regii* vuodelta 1271.¹⁰ On kuitenkin pidettävä mielessä, että teksteissä mainittuja kveenejä tuskin voidaan pitää identtisinä nykyisten ”kveenien” kanssa, eli niiden runsaslukuisten suomalaissyntyisten maahanmuuttajien jälkeläisten kanssa, jotka tulivat Jäämeren rannalle 1500-luvulla ja erityisesti 1700- ja 1800-luvuilla.¹¹ Norjalaisessa kontekstissa käsitteellä *kveeni* ei ole ensisijaisesti tarkoitettu tätä väestöä, Suomessa ja Ruotsissa käsite tai sen vastineet, kuten suomalainen *kainu* tai *kainuulaiset*, ovat aina viime vuosikymmeniin saakka viitanneet ennen kaikkea muinaisiin kveeneihin, jotka mainitaan Ottarin kirjoituksissa ja muinaisnorjalaisissa teksteissä. Kuten tulemme huomaamaan, Porthan otti kantaa kveeni-käsitteen molempiin merkityksiin, mutta hän katsoi, että Ottarin ”muinaiset” kveenit ja hänen oman aikansa norjalaisessa arkikielessä esiintyvät ”uudet” kveenit tarkoittivat kahta aivan eri kansanryhmää. *Muinaisia kveenejä* käsittelevää historiallista tutkimuskirjallisuutta on julkaistu runsaasti. Porthanin jälkeen erityisesti suomalaiset historioitsijat ovat käyttäneet paljon palstatilaa selvittääkseen, millainen kansanryhmä kveenit oikeastaan olivat.¹² Tässä yhteydessä on mainittu myös Porthanin kveeni-käsite, jota erityisesti Kyösti Julku on käsitellyt laajassa julkaisussaan *Kvenland – Kainuunmaa* vuodelta 1986.¹³ Julkun tavoitteena ei kuitenkaan ollut historiallistaa ja kontekstuaalista Porthanin kveeni-käsitettä ja sen käyttöä, vaan selvittää, mihin muinainen Kveeninmaa oikeastaan tulisi sijoittaa. Vanhojen kirjallisten lähteiden uuden tulkinnan ja tuoreiden Tornionlaakson asutushistoriaa kuvaavien

7. Ottarin kertomuksen on julkaissut toisintona muun muassa Smith 1984, liite 5 A. Om Ottars beretning og omtalen av kveener i skandinaviske kilder (Ottarin kertomus kveeneistä ja näitä koskevista maininnoista skandinaavisissa lähteissä, ks. Vahtola 1980, s. 460-469; Julku 1986, s. 52-57.

8. Lainattu teoksesta Smith 1984, liite 5 A, s. 644.

9. Ks. yksityiskohdat Porthan-Vegelius 1788, varsinkin I ja IV pykälät (käännös myöh.); ja Porthanin ruotsinkieliset teokset sarjassa Kongl. Witterhets, Historie och Antiquitetsakademins Handlingar (painettu uudelleen Porthanin teoksessa 1873).

10. Hansenin ja Olsenin 2004 mukaan, s. 164; vrt. Vahtola 1980, s. 464.

11. Ks. esim. Opsal 2003, s. 31-33.

12. Tutustu ansiokkaaseen historiografiseen katsaukseen: Julku 1986, s. 11-43.

13. Julku 1986, s. 17-53.

suomalaistutkimusten perusteella¹⁴ Julku väittää, että Kveeninmaa *oli* Pohjanlahden pohjoispohjukassa sijainnut ”muinaismaakunta”, jota asutti mitä todennäköisimmin suomensukuinen väestö. Mutta kuten Julku korostaa, muinainen Kveeninmaa ei kuulunut Ruotsille eikä Suomelle, sillä tällaisia yksikköjä ei Kveenimaan aikaan ollut olemassa.¹⁵

Nykytutkijat eivät ole lainkaan yksimielisiä *muinaisten kveenien* etnisestä alkuperästä. Ruotsalainen arkeologi Thomas Wallerström on hylännyt teorian siitä, että keskiaikaisissa lähteissä esiintyvät kansojen nimet, esimerkiksi *kveenit*, välittömästi kuvaisivat ryhmän etnistä alkuperää; niitä ei voida ymmärtää kyseisten kansojen omakielisiksi nimiksi, vaan niitä tulee pitää käsitteinä, joilla tekstin kirjoittaja määrittelee ryhmää.¹⁶ Historioitsija Einar Niemi katsoo, että keskiajan kveenit olivat ”epäilemättä” suomalainen kansanryhmä.¹⁷ Historioitsija Lars Ivar Hansen ja arkeologi Bjørnar Olsen tyytyvät toteamaan, että vaikka kveenien etnisestä alkuperästä ei olla yksimielisiä, keskiaikaisten kirjallisten lähteiden perusteella voidaan kuitenkin väittää, että *kveeni* esiintyy nimityksenä, jolla tarkoitetaan Pohjanlahden pohjoisosien rannikkoseutujen asukkaita; kyseisellä alueella on tiettyjä maisemallisia ja topografisia erityispiirteitä ympäröiviin seutuihin verrattuna. Alueen asukkaat näyttävät sopeuttaneen taloutensa erityisellä tavalla siten, että tärkeimpiä elinkeinoja olivat metsästyksen ja luontaiselinkeinot sekä saamelaisten ja muiden naapurikansojen kanssa harjoitettava kauppa, samalla kun he harjoittivat myös viljelyä ja karjataloutta.¹⁸

Keskiaikaisissa teksteissä esiintyy vastaavanlainen talouteen ja elinkeinoihin liittyvä nimitys, *pirkkalaiset*. Nimitys esiintyy ensimmäisen kerran vuodelta 1328 peräisin olevassa tekstissä, ja tarkoittaa Hansenin ja Olsenin mukaan ”Tornion-, Luulajan- ja Piitimenjokilaaksojen alajuoksun maanviljelijäväestöistä polveutuvaa kauppiaskansaa”, joka harjoitti kaupankäyntiä etenkin saamelaisten kanssa.¹⁹ Koska näyttää siltä, että muinaisten kveenien ja pirkkalaisten taloudellisen toiminnan välillä vallitsi tietty jatkuvuus, on mahdollista, että pirkkalaiset olivat ”uudelleen määriteltäviä” kveenejä, jotka jatkoivat kyseisen ryhmän harjoittamaa saamelaisten verotusta.²⁰

Tarkoituksemme ei ole esitellä uutta tai lopullista teoriaa muinaisten kveenien varsinaisesta alkuperästä tai heidän asuinsijoistaan. Sitä vastoin haluamme kontekstualisoida ne ainekset, joita Suomen historiankirjoituksen isä toi kveenitutkimukseen ja tarkastella lähemmin 1800-luvun historioitsijasukupolvien suhtautumista niihin.²¹

14. Vahtola 1982.

15. Julku 1986, s. 154-155. Vrt myös Saressalo 1996, s. 22-23.

16. Wallerström 1997, s. 392-394 og 411-413; ks. myös Wallerström 1995, s. 229 ja 314-316.

17. Niemi 2004, s. 124, viite 1; vrt. Vahtola 1980, s. 468, joka kuvaa väestöä ”suomensukuisiksi”.

18. Hansen-Olsen 2004, s. 162-163.

19. Hansen-Olsen 2004, s. 163; vrt. Vahtola 1980, s. 506.

20. Wallerström 1995, s. 264 ja 316; Hansen-Olsen 2004, s. 164.

21. Luonnollisestikin keskustelu oli vilkasta 1900-luvulla, mutta käytettävissä olevan tilan huomioon ottaen olemme rajoittaneet analyysimme 1800-lukuun.

Porthanin kiinnostus ”muinaista kveenien heimoa” kohtaan liittyi hänen historialliseen ja kielitieteelliseen toimintaansa, jota luonnollisestikin on käsitelty sille kuuluvan arvon mukaisesti, varsinkin suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa. Vaikka poikkeuksia onkin, tällaisessa kirjallisuudessa näkökulma on useimmiten ollut suomalaiskansallinen. Porthanin toiminta sijoitetaan mieluusti eräiden kontekstiltaan suomalaisten kehityslinjojen syntykohdaksi, mistä kertovat sellaiset nimitykset kuin ”Suomen historiankirjoituksen isä”, ”Suomen ensimmäinen lehtimies”, ”Porthan – Suomen klassillisen arkeologian esi-isä” ja ”Porthan suomalaisen kielentutkimuksen tiennäyttäjänä”. Nämä esiintyvät Porthanin elämän ja toiminnan uudemmissa esittelyissä.²² Kuitenkin Porthanin kirjoituksia Pohjois-Euroopan asutuksen historiasta voidaan tarkastella myös eurooppalaisen tieteenhistorian valossa.²³ Porthan oli yksi monista eurooppalaisista historioitsijoista ja kielentutkijoista, jotka 1700-luvun loppupuolella yrittivät selvittää eri kansojen vanhempaa historiaa ja kansojen keskinäisiä sukulaisuussuhteita. Hän oli osa eurooppalaisten oppineiden verkostoa, ja lukeneisuutensa vuoksi ja eritoten vierailtuaan Göttingenin yliopistossa vuonna 1779 hän sai ratkaisevan tärkeitä vaikutteita ja innoitusta omaan työhönsä.²⁴ Porthanin pohdinnat ”muinaisesta kveenien heimosta” tulee nähdä osana aikansa kansainvälistä keskustelua, jota käytiin Pohjois-Euroopan vanhan ajan historiasta. Ehkä useissa maissa 1800-luvulta saakka historiankirjoituksessa vallinneen metodologisen (sekä melko yleisen sisällöllisen) nationalistisen suuntauksen²⁵ vuoksi Porthanin toiminnan tämä ulottuvuus on jäänyt vähemmälle huomiolle.

Jotta voitaisiin ymmärtää, miten Porthan päätyi päätelmiinsä muinaisten kveenien etnisestä alkuperästä, on välttämätöntä tarkastella lähemmin eurooppalaisen historian- ja kielentutkimuksen kehitystä 1700-luvulla. Mitä tulee hänen töidensä saamaan vastaanottoon, on tunnistettava tietyt poliittis-ideologiset erot toisaalta Porthanin aikalaisten ja toisaalta 1800-luvun Ruotsin ja Suomen välillä. Nähdäksemme kaikella tällä on ratkaiseva merkitys sekä Porthanin toiminnalle historioitsijana että sille miten hänen tutkimuksiaan on arvioitu myöhemmin.

Eurooppalainen kielen- ja historiantutkimus 1700-luvulla

Porthanin aikana niin historia tieteenalana kuin kielentutkimuskin kehittyivät huimasti.

Sekä historian- että kielentutkimuksessa alettiin 1700-luvulla luopua selitysmalleista, jotka perustuivat raamatullisiin vertauksiin, jumalalliseen

22. Tommila kuvaa Porthania Suomen historiankirjoituksen isänä (Tommila 1989, s. 51); muut kuvaukset ovat peräisin artikkeleista, jotka on julkaistu Mannisen toimittamina vuonna 2000. On kuitenkin tähdennettävä, että monet näistä artikkeleista ja luonnoksista kuvaavat Porthanin toiminnan eurooppalaista kontekstia, vaikkei sitä korostetakaan otsikoissa.

23. Sekä Matti Klinge (1989) että Juha Manninen (2000) ovat sijoittaneet Porthanin toiminnan laajempaan pohjoiseurooppalaiseen yhteyteen. Ks. myös Fewster 2006, s. 56-64.

24. Vrt. Schmeidler 2006; ks. myös Palander 1904, s. 71-80, 166-171.

25. Vrt. tutkimuksiin, jotka on äskettäin julkaistu sarjassa *Writing the Nation: National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe* (tähän mennessä julkaistu Berger-Lorenz [toim.] 2008). Metodologisen ja sisällöllisen nationalismien käsitteet: ks. Smith 1995.

väliintuloon ja muihin yliluonnollisiin tekijöihin, ja suuntauduttiin yhä enemmän empiirisyyteen käyttäen menetelminä tekstikritiikkiä ja vertailevaa tutkimusta.²⁶ Lisäksi 1700-luvulla kielentutkimuksessa muuttuivat jyrkästi kielten syntyä ja kehitystä kuvanneet hallitsevat selitysmallit. Esimerkiksi aiemmat käsitykset suomen kielen heprealaisesta tai kreikkalaisesta alkuperästä hylättiin ja tilalle tuli vertaileva kielentutkimus.²⁷

Yksi tämänkaltaisen tutkimuksen varhaisista innoittajista oli filosofi Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646–1716), joka vuosisadan vaihteen kahta puolta ajoi eri kansankielten laajamittaisen kartoittamisen asiaa etenkin Venäjällä. Hän väitti, että saamen, suomen, unkarin ja useiden Venäjän valtakunnassa puhuttujen kielten kesken vallitsi sukulaisuussuhde.²⁸ Tällaisen aineiston kerääminen alkoi 1720-luvulla, kun useita retkikuntia lähetettiin kartoittamaan Venäjän imperiumia. Retkikuntien tehtäviin kuului myös kielten tutkiminen. Työn tuloksena Philipp Johann von Strahlenberg (1676–1747) julkaisi vuonna 1730 paljon huomiota saaneen kirjan *Venäjän pohjoisista ja itäisistä alueista*. Siinä hän havaitsee sukulaisuussuhteita osoittavia piirteitä kaikissa niissä kielissä, jotka nykyään luetaan suomalais-ugrilaiseen kieliryhmään. Ryhmään kuuluu edustajia aina Siperiasta (mansit, hantit), Pohjois- ja Länsi-Venäjältä (komi-syrjäänit, marit, mordvalaiset jne.) sekä Baltiasta (virolaiset, latvialaiset), Keski-Euroopasta (unkarilaiset) ja Fennoskandiasta (saamelaiset, suomalaiset ja karjalaiset).²⁹ Vuonna 1770 unkarilainen jesuiitta Johannes (János) Sajnovics (1733–1785) julkaisi oman ”todisteensa siitä, että unkarilaisten ja lappalaisten kieli on sama” (*Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme*)³⁰. Tässä hän osoitti, että yksittäisissä unkarin ja pohjoislapin sanoissa esiintyy etymologisia samankaltaisuuksia, mutta näytti myös toteen että kielissä on paljon morfologisia (taivutusopillisia), syntaktisia (lauseopillisia) ja foneettisia (ääntämisyjärjestelmään liittyviä) yhtäläisyyksiä. Tuloksena oli ensimmäinen perusteellinen kahden suomalais-ugrilaisen kielen vertailu.³¹ Vaikka Sajnovics jätti löydöstensä tulkinnan muille, hän kannusti kuitenkin jatkotutkimuksiin tekemällä selväksi, että vaikkakin tiedän, että Finmarkun lappalaisilla ja Ruotsin ja Venäjän lappalaisilla on yhteneviä piirteitä, ja että näillä kaikilla on yhtymäkohtia suomalaisiin – kielellisesti [- -] tulen kuitenkin käsillä olevassa tutkimuksessani käsittelemään yksinomaan Finmarkun lappalaisia ja unkarilaisia, toisaalta siksi ettei teoksesta tulisi liian mittava, toisaalta siitä syystä, että – kuten tulen osoittamaan –

26. Gilje-Rasmussen 2001, s. 371-372; Urpilainen 1993, s. 40-47, 108-109, 139, 141-150, 157; Lindroth 1981, s. 261-291; Lindroth 1978, s. 608-610.

27. Vrt. Ikola 2000, s. 107-113. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen varhais historian yleiset kuvaukset, ks. Fazekas 2001a ja 2001b; Sammalahdi 1995; Stipa 1990; Korhonen 1986.

28. Ks. esim. Leibniz 1710; vrt. Stipa 1990, s. 159-164.

29. Strahlenberg 1730. Nykyisiin lingvistisiin tietoihin perustuvan, kattavan suomalais-ugrilaisen kielten kuvauksen on tehnyt Uibopuu 1988.

30. Sajnovics 1770a; Sajnovics 1770b; myöhempi, korjattu laitos, jossa useita historian alan kirjoituksia lukuisilta unkarilaisilta tiedemiehiltä (Sajnovics [1771]; vrt. Sajnovics 1972). Teos ei ole vaikuttanut pohjoismaiseen oppihistoriaan yhtä paljon kuin ensimmäinen painos. Sajnovics:in oleskelusta Finmarkussa, ks. esim. Aspaas 2008.

31. Vrt. esim. Vladár 2008; Fazekas 2001a ja 2001b; Jászó 1983; julkaisijoiden jälkisanat teoksessa Sajnovics 1972, s. 159-163.

lappalaisilla, jotka asuvat kauimpina unkarilaisista, kuitenkin on yhtäläisiä kielellisiä piirteitä näiden kanssa. Tästä johtuu itsestäänselvästi, että myös Ruotsin ja Venäjän lappalaisilla ja suomalaisilla on yhtymäkohtia unkarilaisiin. Mitä hyötyä tästä on oppineelle maailmalle, etenkin historialle, on niin selvää ja ilmeistä, ettei minun tarvitse sitä tässä todistaa.³²

Ensimmäisten joukossa Sajnovicsin löydöksiä sovelsi August Ludwig Schlözer (1735–1809), saksalainen historiantutkimukseen professori Göttingenin yliopistosta. Vuosina 1755–67 hän oli asunut sekä Ruotsissa että Venäjällä, missä hän oli tutustunut johtaviin etnografian, maantieteen, historian ja kielentutkimuksen merkkihenkilöihin.³³ Kun Sajnovicsin *Todiste, Beviis*, julkaistiin, Schlözer työskenteli *Allgemeine Nordische Geschichte* –teoksensa parissa, joka on koottu esitys Pohjolan (johon kuuluvat Fennoskandia, Pohjois- ja Itä-Eurooppa sekä Venäjän Siperia) kansoista, näiden alkuperästä, keskinäisistä sukulaisuussuhteista ja historiasta. Kirjassa on omistettu pitkä luku *suomalaiselle kansanheimolle* ja sen eri alaryhmille. Tässä yhteydessä Schlözer ylistää Sajnovicsin osuutta, joka ratkaisevalla tavalla on syventänyt historian ymmärtämystä, ei ainoastaan Fennoskandian osalta, vaan myös kaukana Siperiassa sijaitsevien alueiden osalta. Hän toteaa: ”Kunpa kohtalo jonain kauniina päivänä lähettäisi jonkun Sajnovicsin myös näille alueille [ts. Siperiaan]”.³⁴

Schlözerin pohjoismainen historia poikkesi selvästi aiemmin vallinneesta goottilaisesta Skandinavian, etenkin Ruotsin, historian esityksestä. Goottilaiset historiantutkijat, kuten arkkipiispa Johannes Magnus (1488–1544) ja Olof Rudbeck vanhempi (1630–1702), olivat pitäneet tärkeänä korostaa Ruotsin asemaa Euroopan kulttuurin ja kansanryhmien alkuperäisenä kehtona. Tällaisen historiantutkimuksen keskeisenä tavoitteena oli sovittaa historia yhteensopivaksi Raamatun ja antiikin auktoriteettien tekstien kanssa. Magnus oli yrittänyt antaa ruotsalaisille loistavan menneisyyden Noan lapsenlapsen Magogin jälkeläisinä, kun taas Rudbeck kuvasi Ruotsia Platonin mainitsemana kadonneena Atlantiksena.³⁵ Goottilainen innoitus oli useiden sellaisten yritysten taustalla, joissa yritettiin sovittaa suomalaiset ja saamelaiset kansat Raamattuun käyttäen ”todisteina” väitetyjä yhtäläisyyksiä heprean ja suomen tai saamen välillä.³⁶ Kuitenkin 1700-luvun puolivälissä goottilaisuus alkoi väistyä kriittis-empiristisesti suuntautuneen historiantutkimuksen tieltä, minkä myös Schlözerin teos osoittaa.

Yksi Schlözerin ajan opettajista Ruotsissa oli Johannes (Johan) Ihre (1707–1780), vaikutusvaltainen aatelismies, poliitikko ja humanistis-tieteellinen johtohahmo Uppsalan yliopistossa. Ihre tunnettiin ennen kaikkea historioitsijana ja kielentutkijana,

32. Sajnovics 1770a, sivunumeroimattoman johdannon viimeinen sivu; tässä lainattu sen mukaan kuin esitetty teoksessa Sajnovics 1770b, s. 655.

33. Schlözeristä, ks. artikkelin II osa, liite. Ks. myös Igger 1986, jossa Schlözerin menetelmä on lyhyesti esitelty.

34. Schlözer 1771, s. 306-307 huomautus A).

35. Klassisia teoksia ovat Magnuksen *Historia de Omnibus gothorum sveonumque regibus* (1554) ja Rudbeckin *Atlantica – Atland eller Manheim* (1679-1702). Yleisesti goottilaisuutta kuvaa Bones Larsen 2001, s. 65-70; Urpilainen 1993, s. 33-40. Ruotsalainen historiantutkimus kansainvälisenä propagandana 1600-luvulla ja varhaisella 1700-luvulla, ks. Helander 2004, s. 15-21, 398-410.

36. Vrt. esim. Rantanen 1997, s. 27-55, 69-79; Lindroth 1978, s. 643-645.

hänen pääteoksensa *Glossarium Sviogothicum* vuodelta 1769 on vanhin ruotsin kieltä kartoittava etymologinen sanakirja, joka pohjautuu vertailevaan kielitieteelliseen aineistoon.³⁷ Vaikkei Ihre hallinnutkaan suomea tai saamea, hän oli useita kertoja näitä kieliä käsittelevien tutkimusten presekseenä. Vuonna 1772 julkaistussa tutkimuksessa hän ottaa selvästi etäisyyttä Rudbeckin teoriaan siitä, että saamelaiset olisivat yksi israelilaisten kymmenestä heimosta asettuen sen sijaan Leibnizin kannalle.³⁸ Tässä yhteydessä Sajnovicin *Beviis* (Todiste) on tullut kuvaan mukaan ja on lähtökohtana varsin yksityiskohtaiselle keskustelulle, jossa käsitellään saamelaisten ja suomalaisten Norjaan suuntautuneen muuton maahanmuuttoteorioita.³⁹

Sajnovicsin *Beviis* sai osakseen huomiota myös Suomessa. Vuonna 1770 Porthan perusti Turkuun yhdessä pienen älymystöpiirin kanssa niin kutsutun Aurora-seuran, jonka tavoitteena oli edistää suomen kielen ja kulttuurin tuntemusta. Seuran ansiosta Suomessa alettiin myös julkaista maan ensimmäistä sanomalehteä, *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* (myöhemmin nimeltään *Åbo Tidningar*). Lehden ensimmäinen numero julkaistiin 15. tammikuuta 1771, ja sen kaikkiaan kahdeksasta sivusta viisi oli omistettu Sajnovicsin Todisteen, *Beviisin*, arvostelulle, jonka oli kirjoittanut H. G. Porthan. Schlözerin ja Ihren tavoin hänkin korostaa, miten tärkeä Sajnovicsin työ on Suomen historian tunnetuksi tekemiseksi. Tämä käy ilmi jo aloituslauseessa:

Tällä otsikolla julkaistiin seuraavana vuonna Kööpenhaminassa tutkimus [- -], joka näyttäisi ansaitsevan maanmiestemme mielenkiinnon huomiotaherättävän sisältönsä vuoksi, suomen ja lappalaiskielten sukulaisuuden vuoksi ja sen valon vuoksi, joka näin voi langeta Suomen kansan jalon historian ylle.⁴⁰

Porthanilla oli tästä julkaisusta niin paljon sanottavaa, että arvostelu jouduttiin jakamaan osiin ja siitä tuli jatkokertomus, jota julkaistiin koko vuoden 1771 ajan.⁴¹ Puhtaasti kielellinen tutkimus, joka ei siis edes koskenut suomen kieltä, vaan saamea ja unkaria, oli Porthanin mielestä mitä merkityksellisintä ”Suomen kansan vanhimman historian” ymmärtämiseksi.

Sajnovicsin tutkimuksen vastaanottoa kuvaava esimerkki osoittaa, miten empiriinen tieto oman ajan puhekielestä oli lähtökohtana historiaa koskeville keskusteluille. Schlözer, Ihre ja Porthan edustivat näin ollen kansainvälistä trendiä. Etsittäessä vastausta kysymykseen siitä, mitkä kansanryhmät olivat eläneet Pohjolassa vanhana aikana ja etenkin siitä, ”kuka tuli tänne ensin” vertaileva kielitiede tarjosi uudenlaista kokemusperäistä tietoa, jota voitiin käyttää ohjenuorana tekstilähteitä tulkittaessa: Verrattaessa eri kielten sanoja voitiin todeta, mitä käsitteitä kyseisen kielen puhujat olivat itse kehittäneet ja mitä he olivat lainanneet naapureiltaan. Näistä voitiin tehdä päätelmiä kielenkäyttäjien yhteiskunnallisista oloista.

Ruotsin, Saksan, Venäjän, Tanska-Norjan ja Englannin historioitsijat sovelsivat

37. Ks. esim. Lindroth 1978, s. 608-610.

38. Ihre-Öhrling 1772, s. 3-5.

39. Vrt. Ihre-Öhrling 1772, erit. s. 3-7, 14-16.

40. *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* N:o 1. Den 15 Januarii 1771, s. 4.

41. Ks. *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* nro 1, 15 tammikuuta 1771, s. 3-8; nro 8, 30. huhtikuuta 1771, s. 61-62; nro 18, 30. syyskuuta 1771, s. 138-141; nro 19, 15. lokakuuta 1771, s. 148-150; nro 23, 16. joulukuuta 1771, s. 180-181; nro 24, 31. joulukuuta 1771, s. 186-188.

ahkerasti uutta tietoa pohjoisten kansojen kielistä kehittäessään omia historiallisia selitysmallejaan. Samaan aikaan alkoivat Euroopan historioitsijat suhtautua uudella tavalla myös kirjalliseen lähdeaineistoon; alettiin lukea uudelleen ja julkaista vanhoja tekstejä, jotka saattoivat valaista historiallisia kiistakysymyksiä. Esimerkiksi Daines Barrington julkaisi vuonna 1773 kuningas Alfredin version Orosiuksen maantieteestä (johon Ottarin kertomus sisältyi) englanninkielisenä, kommentoituna laitoksena, Jacob Langebek sisällytti Ottarin kertomuksen toiseen osaan laajamittaista teostaan *Scriptores rerum Danicarum medii ævi*, joka julkaistiin 1773, ja Johann Reinhold Forster kommentoi Ottarin kertomusta perusteellisesti vuonna 1784 julkaistussa saksalaisteoksessa (joka julkaistiin englanniksi vuonna 1786 ja ranskaksi vuonna 1788). Lisäksi alettiin korostaa islantilaissaagoja raamatullisten vertausten ja vanhojen kreikkalaisten ja roomalaisten tekstien sijaan.⁴² Tekstikritiikki ja lähdekritiikki olivat näille aikansa oppineille saman asian kaksi puolta. Vanhojen tekstien uudelleen julkaiseminen ja kommentoiminen ilmensivät empiirisen todentamiskelpoisuuden painottamista aiempaa voimakkaammin niin kielen- kuin historiantutkijoidenkin keskuudessa.⁴³ On ilmeistä, että Porthan edustaa tyyppillistä näkemystä historioitsijan tehtävästä; hän itse julkaisi elämänsä loppupuolella koko Ottarin kertomuksen alkukielisenä, varustettuna rinnakkaisella ruotsinkielisellä käännöksellä ja teksti- ja lähdekriittisillä viitteillä.⁴⁴

Porthanin historiantutkimuksen poliittinen ja ideologinen viitekehys

Porthanin kaltaisten 1700-luvun historioitsijoiden keskuudessa tapahtuneelle suunnanmuutokselle oli eräs poliittinen perussy: Territoriaalivaltioiden yhä kasvava toive kartoittaa ja tuoda esiin hyödyllistä tietoa hallitsemistaan maa-alueista ja kansoista. Tällaista tietoa pidettiin luonnonvarojen hyödyntämisen ja siten myös valtioiden aseman vahvistamisen edellytyksenä. Aatehistorian ja filosofian historian termein tällä aikakaudella vallinnutta ajattelua kutsutaan hyötyfilosofiaksi tai utilitarismiksi, taloustieteen termein puhutaan merkantilismista ja kameralismista.⁴⁵ Valtiovallan tuella tai sen kanssa yhteisymmärryksessä perustettuja paikallisia oppineiden yhteisöjä voidaan pitää uuden ajattelun ilmentymänä. Näiden oli tarkoitus toimia tiedontuottajina patrioottisessa hengessä. Pohjoismaisia esimerkkejä tällaisista yhdistyksistä olivat esimerkiksi Det Trondhjemske Selskab (perustettu 1760) ja Det Topographiske Selskab (1791) Norjassa; Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens (1739), Kungl. Svenska Witterhets Academiens (1753) ja Utile Dulci (noin 1766) Ruotsissa sekä Aurora-yhdistys Suomessa.

Vaikkei Porthania voidakaan pitää puhtaana utilitaristina – pikemminkin hän piti uushumanismin lippua korkealla – hänen toimintaansa vaikuttivat vahvasti ajan

42. Urpilainen 1993, s. 108-109.

43. Vrt. Vrt. Klinge 1989, s. 86-87; Lindroth 1978, s. 611, 615.

44. Lindrothin mukaan (1981, s. 291) tutkimus julkaistiin painettuna vuonna 1800, julkaisusarjassa *Opera Selecta* ilmoitetaan, että se oli esitetty luentona jo noin kymmenen vuotta aiemmin (vrt. Porthan 1873, sisällysluettelo).

45. Vrt. Patoluoto 1986, s. 41-64; Manninen 2000, s. 54-73; Lindroth 1978, s. 91-109.

hyötyajattelua korostavat virtaukset.⁴⁶ Kuten aiemmin mainittiin, hän osallistui Aurora-seuran perustamiseen Turussa vuonna 1770. Tällä yhdistyksellä ei ollut myöhemmän 1800-luvun tarkoituksessa ymmärrettynä minkäänlaista kansallismielistä ohjelmaa, vaan vastaavien järjestöjen tapaan Aurora-seura työskenteli yleisesti edistääkseen alueellista tai paikallista omanarvontuntoa muun muassa historian ja topografian tutkimusten avulla. *Synnyinmaata* – Porthanin tapauksessa Suomea – koskevan tietoisuuden ja tiedon katsottiin palvelevan koko *isänmaata*, toisin sanoen Ruotsin valtakuntaa.⁴⁷

Alueellisten ja kansallisten tutkimusten painottaminen aiempaa voimakkaammin ei merkinnyt sitä, että tutkimus olisi suuntautunut vähemmässä määrin kansainvälisyyteen, päin vastoin: tutkimusta tekivät eurooppalaisten oppineiden verkostot, joiden jäsenet olivat kirjeenvaihdossa toistensa kanssa ja keskustelivat toistensa tutkimuksista poliittisten ja uskonnollisten rajojen yli; kyseessä oli vanha *res publica litteraria*.⁴⁸ Norjalaissyntyinen historioitsija Gerhard Schøning, joka oli yksi aloitteentekijöistä Trondheimin tieteellisen seuran perustamiseksi vuonna 1760, oli epäilemättä ”norjalaisen” oppineisuuden edustaja painottaessaan norjalaisia erityispiirteitä, toisin sanoen synnyinmaan kulttuuria, maantiedettä ja historiaa. Hänen osuutensa norjalaisessa ja pohjoismaalaisessa historiankirjoituksessa käännettiin ja hänen töistään keskusteltiin ulkomailla, varsinkin Schlözerin ansiosta.⁴⁹ Schøning puolestaan hallitsi latinan, saksan, ranskan, italian ja englannin kielet ja kommentoi ja pohti uusinta kansainvälistä kirjallisuutta kirjoituksissaan.⁵⁰

Henrik Gabriel Porthan oli monella tapaa ”Suomen Schøning”. Hän oli enonsa Gustaf Jusleniuksen kasvattama, ja tämän setä oli puolestaan piispa Daniel Juslenius, joka oli ollut erittäin kiinnostunut suomen kielestä ja oli kiivaasti puolustanut kaikkea suomalaista goottalaisessa hengessä.⁵¹ Vuonna 1754 Porthan aloitti opintonsa Turun kuninkaallisessa akatemiassa, ja kahdeksan vuotta myöhemmin hänet valittiin akatemian kaunopuheisuuden, tosiasiallisesti latinan, dosentiksi. Hänen kaksi ensimmäistä tieteellistä tutkimustaan retoriikan alalla, *De Poësi Fennica* (1766 ja 1768), käsittelivät muun muassa suomenkielisiä kansanrunoja, jotka Porthan itse oli kerännyt. Kansanrunous heijasteli Porthanin mukaan menneiden aikojen ajattelua ja tapoja, mikä käsitys vaikutti myöhemmin merkittävästi hänen historian tutkimukseensa. Vuonna 1770 hän oli – kuten edellä on todettu – perustamassa Aurora-seuraa, ja tämän vuosikymmenen kuluessa Porthan tutustui useiden ulkomaisten historioitsijoiden töihin – mistä hänelle oli

46. Vrt. Klinge 1989, s. 61-63, 66-67.

47. Aurora-yhdistyksestä ja sen sanomalehdestä, ks. Tommila 2000 ja Manninen 2000, s. 152-206. Manninen on korostanut (2000, s. 235-240), että Porthan edusti ”varhaisnationalistista” suuntausta: Hänen teksteissään suomalaiset esiintyvät *ethnienä*, ilman, että tätä mitenkään yhdistetään mielikuvien valtiollisesta riippumattomuudesta Ruotsista (vrt. Smith 1991, s. 20-37 käsitteestä *ethnie*).

48. Käsitteestä ja siihen 1700-luvulla liittyneistä konnotaatioista, esim. McClellan 1993, Bots-Waquet 1997 ja Stuber 2005.

49. Suuria osia *Allgemeine nordische Geschichte* –teoksesta (Schlözer 1771) koostuu Schøningin teosten käännöksistä, joihin Schlözer on lisännyt vain joitakin alaviitteitä.

50. Schøningistä esim. Larsen 1999, Bones Larsen 2001 ja Eriksen 2007.

51. Vrt. Rantanen 1997, s. 69-97.

hyötyä kirjastonhoitajan virassaan, jonka hän sai akatemiasta vuonna 1772. Vuonna 1777 hänestä tuli kaunopuheisuuden professori Turussa. Vuonna 1779 Porthan teki ainoan ulkomaanmatkansa. Se suuntautui Göttingenin yliopistoon, joka tuolloin oli akateeminen voimakeskus keskeisinä tutkimusalueinaan historia, kielentutkimus ja maantiede ja jonka vallitsevana lähestymistapana oli uushumanismi. Vaikuttaa siltä, että matka vahvisti vastavalitun professorin kiinnostusta historiallisten aineiden tutkimukseen. Joka tapauksessa hän alkoi 1780-luvulla käsitellä Pohjolan vanhempaan historiaan liittyviä kysymyksiä akateemisissa yhteyksissä.⁵²

Oleskelu Göttingenissä vaikutti myös Porthanin käsitykseen siitä, miten historiaa tulisi tutkia. Marie-Elisabeth Schmeidlerin mukaan Göttingenin-oleskelun merkitys Porthanin myöhemmässä toiminnassa historioitsijana näkyy ensisijaisesti hänen suhtautumisessaan Suomen historiaan *kulttuurihistoriana*, käsitys, jota Göttingenin tutkijoiden tapaaminen vahvisti.⁵³ Göttingenin tutkijoiden tapaaminen vaikutti myös siten, että Porthan kehitteli erityistä kielen- ja historian tutkimuksen yhdistelmänsä sellaiseen suuntaan, jota Schmeidler nimittää *Kulturwortforschungiksi* eli kielen kulttuurisanaston tutkimiseksi.⁵⁴

Turun akatemia oli Porthanille luonnollinen arena esitellä historiallisia tutkimuksiaan, kaunopuheisuuden professorina hänen vastuualueisiinsa kuului latinan ohella myös historia.⁵⁵ Vuonna 1787 Porthan valittiin vielä Tukholman kuninkaalliseen Witterhets-, Historie- och Antiquitets-Academiaan. Siten hän sai mahdollisuuden julkaista akateemisia töitään myös pääkaupungissa. Tämä akatemia oli vähemmän elinvoimaisen ja osittain nukahtaneen, vuonna 1753 perustetun ja kuninkaallisella käskyllä vuonna 1786 elvytetyn akatemian manttelinperijä. Se aloitti muun muassa tasokkaan julkaisusarjan, joka täydensi merkittävällä tavalla – humanististen tieteiden alueella – luonnontieteellisesti suuntautuneen, vuonna 1739 perustetun kuninkaallisen tiedeakatemian (Kungl. Vetenskapsakademiens) toimintaa ja *Handlingar*-sarjaa.⁵⁶

Luennossa, jonka hän piti astuessaan Witterhets-, Historie- och Antiquitets-Academin jäseneksi 30. heinäkuuta 1788, suomalaisen historiankirjoituksen isä ilmaisee käsityksensä omasta toiminnastaan. Ehkä hän arvioi, että luennon aiheeseen saattoi sisältyä tiettyä jännityksen aihetta Ruotsin valtion edun näkökulmasta, koska luennon otsikkona oli *Huomautuksia Suomen kansan tilanteesta ja olosuhteista aikana, jolloin se saatettiin Ruotsin kruunun alaisuuteen ja jatkuvan vallan alle*. Sen asemansa vuoksi, joka hänellä Suomessa oli, Porthan oli keskittänyt historian tutkimukseen kohdistuvan mielenkiintonsa ”kotiseutuni Suomen historiaan”,

52. Sivuuatamme hänen lukuisat lyhyet julkaisunsa *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* -lehdessä.

53. Schmeidler 2006, s. 44; ks. myös Klinge 1989, s. 39-57 ja Palander 1904, s. 71.

54. Schmeidler 2006, s. 43.

55. Kuvaava vertailukohde on Ihre toiminta *Professor Skytteanuksena* Uppsalassa vuosina 1738-1780: Vaikka hänen professuuriinsa kuuluivat retoriikka ja valtiotiede, Ihre puolusti / toimi kustoksena lukuisille kielitieteen ja historian väistökirjoille (ks. esim. Östlund 2000). Tanskassa Schöningillä oli vuodesta 1765 lähtien kaunopuheisuuden ja historian professorin virka Sorøn akatemiassa.

56. Kuninkaallisen tiedeakatemian 1700-luvun historiasta esim. Frängsmyr (toim.) 1989, kuninkaallisesta Witterhets, Historie och Antiquitets-Academista ks. Lindroth 1981, s. 302-305.

toisin sanoen *synnyinmaan* historiaan. Suomalaishistorioitsija ei kuitenkaan pitänyt Suomen liittämistä Ruotsin valtakuntaan onnettomuutena synnyinmaalleen. Päinvastoin, kristinuskon ja kreikkalaisroomalaisen kulttuuriperimän valossa suomalaisen kansanheimon eri haarat olivat päässeet lohduuttomasta tilasta, eivät ainoastaan Suomessa, vaan muuallakin Pohjolassa ja Venäjällä. Ne eivät olleet myöskään menettäneet kansallisia ominaispiirteitään, Porthan selittää:

he ovat kuitenkin, moninaisissa vaiheissa säilyneet omana kansakuntanaan: ja sittemmin olleet yhtä kuuliaisista ja uskollisista alamaista kuin ennen rauhattomia ja hankalia naapureita. Kun tilaisuus on tullut, ovat he uudessa olotilassaan huolellisesti osoittaneet, ettei heiltä puutu rohkeutta tai kestävyyttä, toimeliaisuutta tai etevyyttä. Se suuri osa tätä kansaa, joka eri nimillä tunnettuna kuuluu Ruotsin kruunun alaisuuteen ja on ollut niin onnekas, ettei sitä ole alistettu orjuuteen, vaan jonka jäsenet on hyväksytty maan kansalaisiksi, ovat erityisesti ja kaikkina aikoina utteruudella ja uskollisuudella osoittaneet, että kansa tuntee onnensa. Ruotsalaisten alamaisten kanssa he ovat jakaneet sekä myötä- että vastoinkäymiset, eivätkä ole viimeksi mainittujenkaan aikana ryhtyneet niskoitlemaan. Vaikka heidän kielensä onkin toinen, he ilmaiset samoja tunteita kuningasta ja isänmaata kohtaan.⁵⁷

Synnyinmaapatriotismi kulkee siis Porthanilla käsi kädessä isänmaapatriotismin kanssa. Hän ei nähnyt mitään ristiriitaa siinä, että hän vaali ja edisti suomalaista tietoisuutta historiasta ja *samalla* korosti Ruotsin valtakunnan yliherruutta Suomen kansaa kohdanneena siunauksena.⁵⁸

Porthanin teorit muinaisista kveeneistä

Edellä olemme hahmotelleet kahta kansainvälistä, oppihistoriallista viitekehystä Porthanin toiminnalle historioitsijana: toisaalta olemme kuvanneet 1700-luvun suomalaisugrilaisen tutkimuksen edelläkävijöitä, joita edustivat Strahlenberg, Sajnovics ja muut, ja toisaalta johtavien historioitsijoiden tapaa hyödyntää uutta kielitieteellistä osaamista tulkittessaan uudelleen vanhoja lähteitä. Vielä on kuitenkin kolmas, laajempi yhteiskunnallinen konteksti, joka oli tärkeä Porthanille. Vetoamalla toisaalta vallitsevaan hyötyajatteluun ja isänmaapatriotismiin, toisaalta orastavaan synnyinmaapatriotismiin, hän sai toiminnalleen poliittista ja ideologista tukea. Näin pääsemme lopulta takaisin kveeneihin.

Kveenejä ei juurikaan ole mainittu Porthanin historiantutkimuksen pääteoksessa Paul Juustenin piispainkronikassa.⁵⁹ On kuitenkin tärkeää, että myös tässä yhteydessä pidättäydymme mainitussa tutkimuksessa, koska Porthan asettaa joitakin teoreettisia edellytyksiä, jotka näyttäisivät olevan ratkaisevan tärkeitä hänen määrittellessään

57. Porthan 1873, s. 26-27.

58. Ks. myös Manninen 2000, s. 235-240.

59. Käsite mainitaan ainoastaan s. 70 alaviitteessä, *Opera Selecta* -julkaisussa vuodelta 1859, muutoin kveenien etnistä alkuperää tai kieltä ei erikseen käsitellä. Viitteellisesti *suomalaista kansanheimoa* oli kuitenkin käsitelty paljon aiemmin, koska Porthan oli teoksen johto-osioissa luetellut joukon etnonymyjä, mukaan lukien bjarmit ja tšuudit, käydessään perusteellisesti läpi suomalaisia *stirpejä* eli *kansanheimoja*. Jos hän olisi pitänyt näitä suomalaisina, hän olisi varannut tilaa niiden mainitsemiseen kyseisessä yhteydessä (vrt. Porthan 1859, erit. s. 32-48).

muinaisia kveenejä myöhemmin *suomalaisen kansanheimon* historian pohjalta. Porthan aloitti teoksen julkaisemisen vuonna 1784, kun ensimmäinen yhteensä 56:sta latinankielisestä Juustenin tekstiä koskevasta tutkimuksesta kommentteineen esiteltiin Turun akatemialle.⁶⁰ Niihin Juustenin kronikan osiin, jotka kattoivat vanhimman jakson, kuningas Eerikin ristiretket 1150-luvulla, Porthanilla ei ollut paljonkaan täydentävää lähdemateriaalia, johon tukeutua. Muinaisnorjalaisten lähteiden luotettavuus ei ollut varma, toisaalta siksi, että ne olivat uudempia, toisaalta siksi että islantilaiskirjailijoilla, jotka yleensä olivat tuottaneet nämä kirjoitukset, ei ollut ensikäden tietoa Suomen maantiedosta tai väestön kielestä. Tekstipohja on varsin ohut, kun hän yhdessä teoksen ensimmäisistä vihkosista esittää ratkaisevan kysymyksen: ”Millainen oli suomalaisten tilanne ja millaisissa oloissa he elivät silloin, kun ruotsalaiset valloittivat ja voittivat heidät?”⁶¹ Porthan ei kuitenkaan anna tekstilähteiden puutteiden pysäyttää itseään. Niiden sijaan hän käyttää *suomen kieltä* lähteenä, ja soveltaa menetelmänä nimenomaan *Kulturwortforschungia*: ”Muinaisilla suomalaisilla ei ollut kuninkaita tai hallitsijoita”, Porthan väittää – suomen kielestä puuttuivat nimittäin omat käsitteet näille. He eivät tunteneet linnoituksia, niillekään ei ollut suomalaista käsitettä. He eivät myöskään eläneet kaupungeissa tai kaupunkimaisissa yhteisöissä, tuonaikaisessa suomen kielessä näille oli vain lainasana. Näin hän esittelee hypoteesin toisensa jälkeen, mutta keskeinen oletama on vankka:

Epäilemättä elivät esi-isämme vapaudessa, aina ruotsalaisen tuloon saakka [- - -], he pystyivät varmaankin alistumaan johdettaviksi, kun se oli tarpeen, mutteivät minkään hallituksen alamaisuuteen, monien muiden barbaaristen kansojen tavoin.⁶²

Muinaiset suomalaiset olivat siis, elleivät ”jaloja viljejä”, ainakin ”viljejä”. He olivat Porthanin toistuvien kuvausten mukaan aitoja barbaareja, täysin vailla henkisen elämän siunauksia. Muinaisia suomalaisia koskeville teorioilleen Porthan löysi syventävää tukea vertailemalla suomalaisia muihin samaan aikaan eläneisiin luonnonkansoihin, mutta myös suullisena perintönä siirtyneestä kansanrunoudesta, jota hän oli osittain kerännyt itse (vrt. *De Poësi Fennica*, kuvattu edellä).

Witterhets-, Historie- och Antiquitets-Academin avajaisluennossaan Porthan seuraa samaa ajatuskulkua. ”Suomalaisen kansanheimon” edustajat käydään läpi, lähtien idästä, Siperian heimoista ja euroopanpuoleisen Venäjän kansoista aina kaakon unkarilaisten kautta pohjoisen ja lännen virolaisiin, karjalaisiin, ”aitoihin suomalaisiin” ja saamelaisiin. Keskustelua käytiin kaikkien niiden kansanheimojen muuttoreiteistä, asutushistoriasta ja sukulaisuusteorioista, jotka nykyisin luetaan suomalais-ugrilaisiksi kansoiksi. Mutta jälleen kveenit loistavat poissaolollaan. Mikä siihen voi olla synnä?

Sen perusteella mitä me olemme onnistuneet saamaan selville, Porthan perustelee –akateemisissa yhteyksissä – kveenien jättämistä pois suomalaisesta

60. Vrt. Sven Gabr. Elmgrenin ja Aug. Schaumanin esipuhe teoksessa i *Opera Selecta*, ensimmäinen osa (Porthan 1859, ei sivunumeroita).

61. Käännetty Porthanin mukaan: 1859, s. 11. Kysymykseen vastataan saman laitoksen sivuilla 21-32.

62. Käännetty Porthanin mukaan: 1859, s. 24. Vrt. Palander 1904, s. 168-171 Porthanin menetelmästä.

kansanheimosta ensimmäistä kertaa *pirkkalaisia* koskevassa tutkimuksessaan vuonna 1786. Respondenttina oli tuolloin Frans Michael Franzén (1772–1847). Hänen henkilökohtainen kiinnostuksensa aiheeseen kävi ilmi muun muassa siitä, että hän oli kotoisin Pohjanmaalta, ts. pirkkalaisten vanhalta ydinalueelta – kuten lähteet väittivät –, ja varsinkin siitä, että hän piti näitä vahvana ja elinvoimaisena kauppiaskansana: Franzénin isä oli nimittäin oululainen kauppias, ja kansilehden takaa, ennen varsinaisen tekstin alkua, löydämme ruotsinkielisen omistuskirjoituksen, jonka on allekirjoittanut ”nöyrimmin kuuliainen poika Frans Mich.”⁶³

Kuten jo on mainittu, pirkkalaiset esiintyvät ensimmäistä kertaa historiallisissa lähteissä yli neljä vuosisataa myöhemmin kuin kveenit, vuonna 1328.⁶⁴ Heidän etninen alkuperänsä ja myöhempi kohtalonsa eivät silti olleet vähemmän hämäriä. Porthan ja Franzén olivat kuitenkin, syistä, joita niiden moninaisuuden vuoksi ei voida selvittää tässä, vakuuttuneita siitä, että kyseessä on täytynyt olla suomen kieltä puhunut kansanryhmä. Pyrkinessään tekemään selkoa pirkkalaisten historiasta he kehittävät kertomuksen siitä, miten suomalaiset maanviljelijät painostivat saamelaisia (lappalaisia eli *lappones*) asteittain pohjoiseen ja länteen tunkeutuessaan Pohjanmaata kohden etelästä ja idästä. Tämän on täytynyt tapahtua suhteellisen myöhään, myöhemmin kuin tähän saakka on uskottu. Tästä todistaa muun muassa se, ettei heillä ollut kuningasta tai hallitsijaa sinä aikana, jolloin ruotsalaiset valloittivat Suomen (vrt. Porthanin perustelut piispainkronikassaan, jota on lainattu edellä). Mutta ”maanviljelijäkansa ei voi elää kauan ilman sivistynyttä johtoa”⁶⁵, johtajuus ja sivistys nousevat väistämättä itsestään esiin muutaman sukupolven kuluessa. Porthan ja Franzén viittaavat näin olleen käsitteellä *pirkkalaiset* siihen suomalaisen kansanheimon sisäiseen ryhmittymään, joka ryhtyi kauppiaksi ja joita me voimme kutsua Pohjanmaan rannikolle asettuneiksi ”sivistyksen pioneereiksi”. Vähitellen he tunkeutuivat aina Haaparantaan saakka ja eteenpäin Pohjanlahden länsirannikkoa pitkin. Tässä yhteydessä kveenit tulevat kuvaan mukaan: mitäpä jos Ottarin muinaiset kveenit olivat myös suomenkielisiä? Silloin koko teoria suomalaisten myöhäisestä maahanmuutosta valuisi hiekkaan. Porthan ja Franzén pitävät siis välttämättömänä varustaa pirkkalaisia käsittelevän tutkimuksen alaviitteellä, jossa he, tosin melko epäselvin perustein, suhtautuvat epäillen muinaisten kveenien olemassaoloon suomenkielisenä kansana.⁶⁶

Jos tutkimukseen nimeltään *Pirkkalaisista* sisältyvä kveenien määritelmä onkin niukka ja likipitään arvoituksellinen, heitä on kuvattu perusteellisemmin ja paljon helpottajuisemmin tutkimuksessa *Muinaisesta kveenien heimosta*. Muinaisten kveenien suomenkielisyyttä perusteltiin lähinnä kolmella aihetodisteella. Ensinnäkin mainittiin, että Ottar ei kuvannut heitä ruotsalaisiksi, *finneiksi* (joka Ottarilla oli saamelaisten synonyymi) eikä norjalaisiksi, vaan omaksi kansakseen. Koska heidän maansa Ottarin kertomuksen perusteella vaikutti sijaitsevan jossain Pohjanlahden

63. Porthan-Franztén 1786. Sekä omistuskirjoitus että tieto Franzénin pohjanmaalaisesta alkuperästä oli jätetty pois *Opera selectasta* (Porthan 1870).

64. Vahtola 1980, s. 494.

65. Käännetty Porthanin mukaan: 1786, s. 11 viite (h).

66. Porthan-Franztén 1786, s. 10-12 viite (h).

rannikolla, oli luontevaa pitää heitä jonkinlaisina ”suomenmaalaisina”. Toiseksi Ottarin kertomusta verrattiin käytettävissä oleviin vähäisiin islantilaislähteisiin. Tietyt jäljet viittasivat siihen, että kveenien kotimaa olisi sijainnut Pohjanmaan suunnassa, toisin sanoen Pohjanlahden itäpuolella. Kolmantena perusteluna painoi se, että kun näitä todisteita verrattiin aikalaisten käyttämiin, koillissuomalaisen Kajaanin seudun asukkaisiin liittyviin nimityksiin *kainu* ja *kainuunmaa*, arvoitus näytti tulleen ratkaistuksi. Matka *kveenistä kainuun* oli liian lyhyt, jotta se oltaisiin voitu sivuuttaa, muinaiset kveenit katsottiin siis suomalaisiksi kansanryhmäksi. Useat johtavat historioitsijat pitivätkin kveenien kuulumista ”suomalaiseen kansanryhmään” kiistattomana. Näihin kuuluivat muun muassa Schöning ja Schlözer.⁶⁷ Eräs saksalaisprofessori, Johann Reinhold Forster (1729-1798), meni niin pitkälle, että asetti yhtäläisyysmerkin Ottarin Kveeninmaan ja Suomen välille: *Kveeni* oli Forsterin mukaan yksinkertaisesti sana, jota Ottar käytti *suomenmaalaisista*.⁶⁸ Merkittävä ruotsalaishistorioitsija Ihre otti tästä jonkin verran poikkeavan kannan, hän epäili islantilaisten kertomusten maantieteellisiä faktoja ja asetti sen sijaan muinaisen Kveeninmaan Ruotsin Lappiin, Norrlannin alueelle. Hän piti itsestään selvänä, että kveeneillä oli ollut kuninkaita; hänen mielestään he myös hallitsivat riimukirjoituksen taidon. Hän meni kuitenkin melko pitkälle katsoessaan, että kielensä ja etnisen alkuperänsä osalta he olivat saamelaisia eli *lappones (lappalaisia)*.⁶⁹

Porthan ja Wegelius (selkeyden vuoksi seuraavassa mainitaan vain Porthan) asettuvat *Muinaisessa kveenien heimossa* täysin Ihren perusteluiden kannalle kveenien kotimaan sijainnista; Ottar on uskottava, islantilaissaagat voidaan unohtaa: Kveeninmaa sijaitsi Ruotsin Lapissa. Muinaiset kveenit eivät siis olleet suomalaisia tai saamelaisia. Huvittavaa kyllä, Porthan käyttää tässä täsmälleen samoja islantilaishähteitä, jotka hän torjui epäluotettavina maantieteellisissä kysymyksissä: saagojen kertoessa *Farevidr*-nimisestä kveenikuninkaasta ja kveeniprinsessa *Miollasta* on selvää, että kysessä on germaaninen eikä suomenkielinen kansanryhmä, Porthan väittää. Jäljelle jäi kuitenkin kaksi keskeistä ongelmaa. Ensinnäkin aikalaisten suomenkielinen Kajaanin seutua tarkoittava käsite *kainu* ja toiseksi tuon ajan norjankielinen kveeni-käsite, jolla tarkoitettiin suomenkielisiä maahanmuuttajia Pohjois-Norjassa. Hän käyttää tässä vertailevaa argumentointia siitä, miten kansoilla on taipumus kuvata naapurialueitaan tietyillä vakiintuneilla käsitteillä, jotka jäävät elämään vaikka alkuperäinen, mahdollisesti alueellekin alun perin nimen antanut väestö olisi muuttanut pois jo kauan sitten. Muinaiset, germaaniset kveenit eivät olleet enää alueella Porthanin aikana (kukaan ei ole pystynyt yksiselitteisesti kertomaan, minne he siirtyivät), mutta nimitys *kveeni* tai *kainu* jäi elämään täysin uusien kansanryhmien nimityksenä. Nämä olivat käyneet Kveeninmaassa, ts. Ruotsin Lapissa, Norrlannissa, vaelluksillaan ja siksi niiden naapurit olivat suhteellisen oikeutetusti alkaneet pitää heitä *kveeneinä*. Kun nämä ”uudet” suomenkieliset kveenit etenivät muuttoreiteillään Jäämeren rannalle tai Pohjanmaan sisämaille, kveeni- tai

67. Schöning 1751, etenkin s. 28-30, Schlözer 1771, s. 246-248 ja 301-315, etenkin s. 307 viite B). Ks. myös Murray 1765b, s. 763-765 ja Langebek 1773, s. 112-113 viite (x).

68. Forster 1784, s. 72-96, erit. s. 75 viite 4) ja s. 91 viite 61).

69. KS Ihre-Eneroth 1767, s. 18-20.

kainu-nimitys juuttui heihin, Porthan selittää. Varsinainen valttikortti on kuitenkin edelleen kielellinen: Lindahlin ja Öhringin vuonna 1780 julkaisemassa ruotsalaisessa *Lexicon Lapponicum* -sanakirjassa saamelaiselle sanalle *kainolats* (hämmäntävän lähellä suomalaista sanaa *kainu*) oli annettu merkitys *ruotsalainen tai norjalainen*. Toisin sanoen näiden alueiden alkuperäiset asukkaat olivat olleet muinaisia kveenejä, eivät suomalaisia tai saamelaisia, vaan germaanista kansaa. Saamen kieli puolsi Porthanin mielestä historiallista tosiasiaa, joka ulottui ajallisesti kauemmas kuin suomen tai norjan kieli tai pidemmälle kuin mikään tekstilähde voisi ulottua.

Porthan ja Wegelius esittelivät kveenitutkimuksensa samanaiheisen sarjan ”ensimmäisenä osana”,⁷⁰ mutta tutkimus jäi tähän yhteen latinankieliseen teokseen. Myöhemmässä Witterhets-, Historie- och Antiquitets-Academille tekemässään tutkimuksessa Porthan kuitenkin esittelee tekstiversion Ottarin koko kertomuksesta, jossa kveenejä koskevaan osaan on lisätty vielä enemmän viitteitä historialliseen tutkimuskirjallisuuteen kuin mitä on *Muinaisessa kveenien heimossa*. Turun akatemian kirjaston hankintavastaavana Porthan oli ilmeisesti saanut käsiinsä yhä enemmän kirjallisuutta Pohjoiskalotin muinaisista kansoista. Hänen päätelmänsä tässä työssä ovat kuitenkin samat kuin aiemmin, eikä perusteluihin ole tullut uutta aineistoa.⁷¹

Tiivistäen voimme todeta, että Porthanin päätelmät tuonaikaisten suomalaisten Suomeen saapumisen ajasta ja paikasta olivat myös ratkaisevan tärkeitä sille, että hän määritteli kveenit *suomalaisen kansanheimon* ulkopuolelle. Ei sopinut kuvaan, että suomenkielistä väestöä olisi asunut Ruotsin Lapissa, Norrlannissa, niin varhain kuin 800-luvulla. Eräs toinen tekijä on kuitenkin luultavasti ollut yhtä tärkeä, vaikka hän – sen perusteella, mitä olemme onnistuneet havaitsemaan – ei toteakaan sitä yksiselitteisesti missään: teoria suomalaisista kansana, joka eli ”luonnollisessa vapaudessa” aikana, jolloin ruotsalaiset aloittivat ristiretkensä heitä vastaan. Tämän teoriansa Porthan perusti sellaisten sanojen kuin *kuningas* ja *hallitsija* puuttumiseen suomen kielestä Kulturwortforschung-menetelmään nojautuen. Teoria oli liian kiehtova, jotta hän olisi halunnut luopua siitä. Niinpä hänen lukiessaan kirjallisista lähteistä *kveenikuninkaista* ja *kveeniprinsessoista*, asia oli selvä: muinaiset kveenit eivät mitenkään voineet olla suomalaisia. Nämä piti yksinkertaisesti poistaa suomalaisten historiasta, jottei järjestelmä sotkeutuisi. Porthan tuskin olisi voinut päätyä tähän tulokseen ilman ulkomaisen historian- ja kielentutkimuksen innoitusta, erityisesti vertailevan kielitieteen ja lähdekriittisen historian tutkimuksen erityislaatuista yhteensulautumista, jota Göttingenin yliopisto edusti 1700-luvun loppupuolella.⁷² Ulkomainen innoitus on ollut ratkaisevaa toisessakin mielessä: on epävarmaa, olisiko tutkimus *Muinaisesta kveenien heimosta* nähnyt päivänvaloa lainkaan, elleivät useat ulkomaalaiset tutkijat – näiden mukana Schlözer – olisi

70. Tämä kansilehden tieto on jätetty pois *Opera Selectasta* (Porthan-Wegelius 1870), vrt. tämän artikkelin toinen osa, loppuviite 1.

71. Mahdollisesti ainoa uusi seikka on, että hän nyt aiempaa selvemmin väittää vanhojen kveenien olleen identtisiä helsingeläisten kanssa; nämä olivat germaaninen kansa, joka on tietävästi elänyt vanhana aikana Svealandin pohjoispuolella, vrt. Porthan 1873, s. 62-63 viite 75.

72. Iggers 1986, s. 238-241; vrt. myös Muhlak 1986.

julkaisseet teorioitaan Pohjoiskalotin asutushistoriasta, josta Porthan tosin oli eri mieltä.

Muinaisen kveenien heimon etnokansallistaminen 1800-luvulla

Suomalaistutkijoiden mielenkiinto muinaisia kveenejä kohtaan ei kuollut Porthanin mukana, vaan alettiin keskustella siitä, miten Porthan tulkitse kveenien kansallisuutta. Saksalaisen Friedrich Rühsin teoksen *Finnland und seine Bewohner* (1809) ruotsinnoksen toisessa painoksessa esiintyy alaviite, jossa myös kveenit mainitaan suomensukuisten kansojen varhais historian yhteydessä. Tässä suomalainen kääntäjä Adolf Ivar Arwidsson totesi vuonna 1827, että

Epäilemättä *Porthan* oli väärässä katsoessaan, etteivät kveenit olleet suomalaisia vaan helsingeläisiä (diss. acad. *De antiqua gente Quænorum*. Aboæ, 1788, s. 18; vrt. *Chronic. Episcop.* s. 113). Sana *Kvæner*, tulee, islannin mallin mukaisesti, lausua *Kvainer*, jolloin se muistuttaa yhä enemmän sanaa **Kainu**, ja *Kvænland* **Kainulaa** ja **Kainunmaata**.⁷³

Porthanin hylättyä tulkinnan, jonka mukaan käsitteet *Kainu* ja *kveenit* olisivat kuvanneet samaa kansaa, Arwidsson piirsi yhtäläisyysmerkin, jonka toisella puolella olivat sanat *Kainu*, *Kainula* ja *Kainunmaa* ja toisella puolen *kveenit*. Näin hän pystyi toteamaan, että kveeneillä tarkoitettiin oikeastaan suomensukuista, Pohjanlahden itäpuolella asuvaa kansaa. Näkemyksensä tueksi Arwidsson pystyi vetoamaan tanskalaiseen kielentutkijaan Rasmus Raskiin, joka jo vuonna 1815 oli väittänyt, että kveenit olivat suomalaisia ja että heidät oli pakotettu siirtymään alkuperäisiltä asuinpaikoiltaan Ruotsista Pohjanlahden itäpuolelle.⁷⁴ Tätä tulkintaa tukivat myös Anders Johan Sjögren, joka vuonna 1828 osoitti ruotsalaisten ja norjalaisten uudisasukkaiden syrjäyttäneen kveenit, jotka Egilin saagan mukaan olivat alun perin ”asuneet Ruotsin ja Lapin välillä Ruotsin Norrlannissa”. Siellä oli ainakin kveenien nimi, ellei mitään muuta, jäänyt elämään ”suomalaisnimistä Kainunmaa ja kainulaiset.”⁷⁵ Tällaiset kveenien suomalaisuutta koskevat tulkinnat, joita lujittivat *kveeni-* ja *kainu-*sanojen rinnastaminen, saivat hallitsevan aseman suomalaisessa tutkimuksessa. Gabriel Rein (1836), Johan Fredrik Cajan (1839), K. Tigerstedt (1845), W. G. Lagus (1853), M. A. Castrén (1857) ja koko joukko muita tutkijoita vakuuttivat kaikki kveenien suomensukuista alkuperää, täysin Porthanin näkemyksen vastaisesti.⁷⁶

Vaikka kveenit aiheuttivatkin kiivasta erimielisyyttä suomalaisten historioitsijoiden keskuudessa 1860-luvun lopulla – etenkin kysymys siitä, oliko tämä heimo hävinnyt 800-luvun jälkeen vai ei – kansanryhmän kansallisesta tai etnisestä alkuperästä oltiin kuitenkin periaatteessa yhtä mieltä.⁷⁷ Joitakin sävyeroja toki oli: suomalaisen puolueen johtaja ja historioitsija Georg Forsman (Yrjö Koskinen) kuvasi kveenejä

73. Rüh 1827, s. 178 viite 7. Internet-osoite: <http://runeberg.org/finfolk/2/0180.html>. Luettu 25.11.2008. (Korostukset alkuperäislaitoksessa.) Vrt. Julku 1986, s. 18.

74. Julku 1986, s. 18.

75. Sjögren 1828, s. 3 (korostukset alkutekstin mukaan). Vrt. Julku 1986, s. 18.

76. Julku 1986, s. 19-24; Suolahti 1974, s. 218-219.

77. Vrt. Julku 1986, s. 24-26.

vuonna 1869 ”suomensukuiseksi, muttei suomalaiseksi” kansanryhmäksi, kun hänen suojustensa David Skogman puolestaan vakuutti vuonna 1870, että muinaiset kveenit olivat olleet suomalaisia, mitä hänen mukaansa osoitti myös tuonaikaisen norjalaisen kveeni-sanana käyttö.⁷⁸

Tulkinta, jonka mukaan muinaiset kveenit olisivat suomalaisten edeltäjiä tai sen osa, on ymmärrettävä muun muassa historian tutkimuksen yhteiskunnallisten funktioiden muutosten valossa. Karkeasti yksinkertaistaen voidaan sanoa, että siinä missä 1700-luvun historiaa usein kirjoitettiin patriotismin ja hyötyajattelun merkeissä, 1800-luvun historian tutkimukselle ja -kirjoitukselle antoivat leimaansa nationalismin eri variaatiot. Niin Suomessa, Ruotsissa, Norjassa kuin muissakin Euroopan maissa historian kirjoitus nivellettiin 1800-luvulla tiiviisti kansallisuushankkeisiin, joiden kehittyminen kiihtyi vuosisadan alussa. Niitä ruokkivat kansallisromanttiset virtaukset ja Napoleonin sotien vanavedessä seurannut Manner-Euroopan uusi poliittinen järjestys.⁷⁹ Eräs kansallismielisen historian kirjoituksen ominaisuus oli vanhimmissa käytävissä olevissa kirjoituksissa mainittujen kansanryhmien ”etnokeskittäminen” Pohjolan asutushistorian selittämiseksi.⁸⁰ Suomessa, josta tuli ensimmäistä kertaa poliittinen yksikkö Venäjän imperiumin suurruhtinaskuntana vuonna 1809, kansallinen historian kirjoitus kasvoi esiin 1800-luvun alkupuoliskolla, ja uudessa poliittisessä kontekstissa tarvittiin erityistä *suomalaista* historiaa, jonka osa myös *muinainen kveenien heimo* voisi eri tavoin olla.

Määriteltäessä islantilaisaagojen ja Ottarin kveenit Suomen kansan edelläkävijöiksi kansallismieliset tutkijat ja kirjailijat saattoivat väittää, että ”suomalaisten heimo” olisi ollut yksi Pohjois-Skandinavian varhaisimmista asuttajista – ja hallitsijoista. Tällainen käsitys popularisoitiin kuvitetussa suurteoksessa nimeltään *Maisemia Suomesta* (1845) (*Finland framstäldt i teckningar*), jossa kirjailija, historioitsija ja maantieteilijä Sakari Topelius esitteli muinaiset (suomalaiset) *Qveenit* ”niin riitaisana ja sotaisana kansana, että he, pitkästytyään kotonaan, omassa maassaan, rauhalliseen elämään hakeutuivat suurilukuisina sotapalvelukseen Ruotsin kuninkaiden joukkoihin.” Topelius kuvasi kveenien maan läntistä osaa Ruotsin Vesterbottenissa ”suomalaisten ensimmäiseksi valloituksiksi Ruotsissa”, josta norjalaiset ja ruotsalaiset kolonialistit tosin olivat ajaneet kveenit pois.⁸¹ Tällaiset historialliset kertomukset tukevat hyvin tutkimusta, jolla halutaan luoda (myös) kunniakkaaseen menneisyyteen perustuvaa suomalaiskansallista identiteettiä.⁸² Germaanista kieltä puhuvana kansanryhmänä – skandinaavisine tai ruotsalaisine konnotaatioineen, joita siihen liittyi 1800-luvulla – Porthanin ”muinaiset

78. Julku 1986, s. 25; Skogman 1870, s. 141-142.

79. Ks. esim. Aronsson-Fulsås-Haapala-Jensen 2008, Dahl 1990, Ahtiainen-Tervonen 1996, Mylly 2002 ja Hall 2000.

80. Vrt. Dahl 1990, s. 48, Fewster 2006, s. 92-106.

81. Topelius, Zacharias (alkuperäinen teos 1845) *Finland framstäldt i teckningar*. A.W. Gröndahl & A.C. Öhman, Helsinki, s. 34. (Sivunumerointi viittaa Zacharias Topelius *Skrifter* –teoksen uuteen painokseen, jonka julkaisee Svenska Litteratursällskapet i Finland. Teos on tarkoitus julkaista sekä painettuna että sähköisessä muodossa vuonna 2011. Kirjoittajat kiittävät Jens Grandellia ja Kim Björklundia heidän runsaasta avustaan.) Vrt. myös Suolahti 1974, s. 218-219, Dewster 2006, s. 133-137.

82. Yleisemmin suomalaisen kansallisuushankkeen ulottuvuudesta ks. Fewster 2006.

kveenit” sopivat melko huonosti Suomen historian kirjoittajien agendaan.

Pakottava halu kansallistaa aiempaa tunnettua historiaa ja siten oman kansan kunniaakaan olemassaolon ulottaminen niin kauas historian alkulähteille kuin mahdollista, ei toki ollut yksinomaan suomalainen ilmiö. Muinaisten kveenien kansallisuudesta keskusteliin myös Ruotsissa. Vaikka joukko ruotsalaistutkijoita, muiden muassa yksi Ruotsin historiankirjoituksen ”suurista isistä”, E. G. Geijer, yhtyi käsitykseen, jonka mukaan muinaiset kveenit olivat suomensukuisia, Porthanin käsityksistä puhallettiin kuitenkin pölyt pois Ruotsissa 1800-luvun puolivälissä.⁸³ Gävleborgin läänin ensimmäinen maanmittaaja Per Henrik Widmark, myöhemmin Norrbottenin läänin maaherra, toisti vuonna 1849 teoksessaan *Beskrifning öwer provinsen Helsingland hörande till Gäfleborgs län*, että todennäköisesti germaanista, toisin sanoen ruotsalaista, alkuperää olevat kveenit olivat olleet helsingeläisten esiisiä, samoin kuin Porthankin.⁸⁴ Arkeologi Hans Hildebrand totesi teoksessaan *Sveriges Medeltid* (1879) arkeologisten löydösten perusteella, että helsingeläiset, toisin sanoen ruotsalaiset, olivat olleet myöhempien pirkkalaisten edelläkävijöitä. Vaikkei hän erikseen pohtinutkaan muinaisten ”Qvänien” kansallisuutta, hän antoi ymmärtää, että näitä olisi pidettävä helsingeläisinä – ja myöhempien ruotsalaisten esi-isinä.⁸⁵

Paljon selkeäsanaisempi oli Karl Bernhard Wiklund, suomalaisugrialaisten kielten professori Uppsalan yliopistosta ottaessaan vuonna 1895 selvästi ruotsalaiskansallisen kannan kveeneihin ja heidän kansallisuuteensa. Aihetta käsittelevässä artikkelissaan Wiklund totesi, että tuskin mikään puolsi käsitystä kveeneistä ”suomalaisena kansanjoukkona”. ”Kveeninmaan rajojen siirtämistä itään nykyisen Länsipohjan rajoille” ei puoltanut Egilin saaga eikä Ottarin kertomus.⁸⁶ Wiklundin mukaan tiedettiin myös, että ruotsalainen kansanryhmä oli ehdistanut saamelaiset (lappalaiset) pois asuinalueeltaan, että rannikolla aina Piitimeen saakka asui ”skandinaaveja” jo joskus vuosien 700–1050 välillä, että vuosilta 1320–1347 peräisin olevat Helsingelait olivat voimassa myös Uumajan pohjoispuolella ja että niin sanotut pirkkalaiset Piitimessä, Luulajassa ja Torniossa ovat ruotsalaisia – tosin viimeksi mainittua paikkakuntaa lukuun ottamatta. Kun tältä alueelta ei pystytty löytämään muita jälkiä kveeneistä, ainoaksi järkevästi selitykseksi tälle oli katsottava yksinkertaisesti, että

kveenit olivat pirkkalaisten ja Helsingeläisten tarkoittamien uumajalaisten ja bygdeäläisten sekä näiden pohjoispuolella asuneiden heimojen esi-isiä ja että nämä olisivat samoja skandinaaveja, jotka ovat jättäneet muinaismuistoja Länsipohjaan nuoremmalla rautakaudella. Kveeni olisi siis ollut *ruotsalaisen* kansanheimon nimitys.⁸⁷

Wiklund hylkäsi argumentit kveenien suomalaisuuden puolesta, kuten myös väitetyn etymologisen yhtenevyyden islantilaisen *kvenirin* ja suomalaisen *kainulaisen* tai ”pohjanmaalaisen” välillä. Islantilaisten *kvenir*-nimellä kutsumaa kansaa ei mitenkään voitu sovittaa suomalaisiin *kainuihin* tai *kainoihin*. Sitä että norjalaiset

83. Geijer 1825, s. 420-423.

84. Vrt. Julku 1986, s. 29-26.

85. Hildebrand 1879, s. 308-313.

86. Wiklund 1895, s. 110-112.

87. Wiklund 1895, s. 112-113.

Wiklundin aikaan puhuivat suomalaisista kveeneinä, ei myöskään voitu käyttää perusteluna muinaisten kveenien suomalaisuudelle: ei ollut varmaa, että norjalainen *Hwener*, jota ensimmäistä kertaa käytettiin vuonna 1530, olisi sama sana kuin islantilaisten *kvenir*, sillä kielelliset perustelut puhuivat tätä vastaan. Lisäksi Wiklund korosti sitä, että muinaisten kveenien viimeisen kohtalaisen varman *historiallisen* esiintymisen ja vuoden 1530 välillä on vähintään noin 500 vuotta, minä aikana heidän nimensä on voinut säilyä ainoastaan perimätietona, jossa heitä kuvattiin Pohjanlahden pohjoisosissa asuvana, ryöstelevänä kansana⁸⁸.

Tämän perimätiedon vuoksi norjalaiset sekoittivat muinaiset kveenit ja myöhemmin Pohjois-Norjassa esiintyneen suomensukuisen kansan toisiinsa.

Kyösti Julku väittää Wiklundin sivuuttaneen kaiken, mikä olisi voinut viitata siihen, että Kveeninmaa olisi voinut sijaita idässä, toisin sanoen Suomessa.⁸⁹ Näin voi ollakin; on joka tapauksessa ilmeistä, että suomalaiskollegojensa tavoin myös Wiklund halusi korostaa *oman* kansansa kunniaakasta menneisyyttä kansallistamalla muinaiset kveenit. Tämä käy selvästi ilmi artikkelin päätössanoista:

Jos tämän tutkimuksen tulokset ovat oikeita, saisimme siis vielä yhden skandinaavista alkuperää olevan kansanryhmän helsingien, jämtlantilaisten ja muiden rinnalle Pohjolan äärimmäisiksi pioneereiksi, nimittäin muinaiset, liki tarunomaiset ja jo kauan sitten unohdetut kveenit.⁹⁰

Toisin sanoen sekä suomalaiset että ruotsalaiset tutkijat etnokansallistivat muinaiset kveenit 1800-luvulla. Porthanin käsitys kveeneistä germaanista kieltä puhuvana kansanryhmänä hylättiin Suomessa, monet suomalaistutkijat argumentoivat sen puolesta, että myös muinaiset kveenit piti voida sijoittaa suomalaiskansojen kunniaakkaaseen historialliseen sukutaluun. Ruotsissa lukuisat tutkijat asettuivat Porthanin kannalle muinaisten kveenien arvioissaan, mutta siinä, missä Porthan kuvasi heidän kieltään germaaniseksi, ruotsalaisissa teksteissä muinaiset kveenit etnokansallistettiin luokittelemalla heidän ”ruotsalaisiksi” tai ”skandinaavista alkuperää olevaksi kansanheimoksi”. Ellei muuta, niin tällaiset muinaisten kveenien kansalliset omimishankkeet yhdistivät historiasta kiinnostuneita kansallismielisiä tutkijoita molemmin puolin Pohjanlahtea.

Loppuhuomautukset

Aikansa yhteiskunnallisten olojen ja tieteellisten menetelmien, erityisesti Kulturwortforschungin, pohjalta ei ollut mitenkään outoa, että Porthan päätyi kantaansa muinaisten kveenien kielestä ja Kveeninmaan sijainnista. Hänelle muinaiset kveenit olivat germaanista kieltä puhuneita helsingeläisten esi-isiä, eikä heitä voinut mitenkään yhdistää suomalais-ugrilaiseen kieli- ja heimoyhteisöön. Yhtä ymmärrettävää on, että 1800-luvun suomalaistutkijat hylkäsivät Porthanin käsityksen kveeneistä ja että heidät tulkittiin yleisimmin suomensukuisiksi kansanryhmäksi; edes Porthanin asema suomalaisen historiankirjoituksen isänä ja kielentutkimuksen

88. Wiklund 1895, s. 116.

89. Julku 1986, s. 30.

90. Wiklund 1895, s. 117.

pioneerina ei pystynyt horjuttamaan tätä suuntausta. Porthanin käsitys kveeneistä germaanista kieltä puhuneena kansanryhmänä jäi kuitenkin elämään eräiden ruotsalaisten kirjailijoiden teksteissä, jotka suomalaisten kollegojensa tavoin halusivat kansallistaa *muinaisen kveenien heimon* ja siten korostaa oman kansansa kunniakasta läsnäoloa äärimmäisen Pohjolan varhaisimmassa historiassa. Tältä pohjalta lienee syytä julistaa Porthan *ruotsalaisen* kveenihistorian isäksi.

Toivottavasti tämä – joskin pinnallinen ja pikainen – katsaus pieneen osaan pohjoismaisen kveenikeskustelun historiaa on voinut omalta osaltaan valottaa erästä yleisluontoisempaa historiallista tosideikkoa, nimittäin sitä, ettei yksiselitteisesti voida ratkaista, mihin kansanryhmiin vanhat tekstit viittaavat: niiden tulkinta on loppujen lopuksi kontekstista riippuvaista, kysymyksiä voi olla vaikea ratkaista objektiivisesti. Lopulta on pikemminkin kyse siitä, onko *muinaisten kveenien* kansallinen tai etninen identiteetti identiteetti-poliittinen kysymys, jossa meillä historioitsijoilla ei ole paljon muuta annettavaa kuin – K. B. Wiklundia lainatakseni – ”aiheuttaa suurta hämmennystä” niiden parissa, jotka kenties uskovat, että historioitsijoilla on hallussaan lopullinen vastaus.⁹¹ Tästä seikasta muistuttaminen on kenties erityisen tärkeää aikana, joka niin selvästi todistaa vääräksi samaisen Wiklundin väitteen siitä, että muinaiset kveenit onnistuvat aiheuttamaan hämmennystä ”vain oppineiden keskuudessa”.

Suomentanut Kristiina Antinjuntti

Kiitokset

Norjan tutkimusneuvoston stipendi teki Porthan-tutkimuksemme mahdolliseksi. Tromssan yliopiston historian laitoksen seminaarissa joulukuussa 2008 saimme hyödyllistä palautetta. Johan Stén Espoosta auttoi meitä hankkimaan kopion Porthanin/Vegeliuksen tutkielmasta. Svenska Litteratursällskapet i Finland on ystävällisesti antanut meidän lukea käsikirjoituksen Topeliuksen alkuperäisteoksesta, joka painetaan piakkoin. Kiitämme kaikkia.

91. Vrt. Wallerström 2006, s. 113-114.

Lähteet

- Adam af Bremen (2000) *Adam af Bremens krønike*, oversat og kommenteret af Allan A. Lund, illustreret af Jørgen Kraglund, Wormianum, Højbjerg
- Adam av Bremen (1993) *Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden*, fra latin, med innledning, noter og register ved Bjørg Tosterud Danielsen og Anne Katrine Frihagen, etterord ved Helge Ingstad, Aschehoug, Oslo
- ADB = *Allgemeine Deutsche Biographie* Band 1-56 (1875-1912), Duncker & Humblot, Leipzig
- Ahtiainen, Pekka / Tervonen, Jukka (1996) *Menneisyiden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*, Suomen Historiallinen Seura, Helsingfors
- Anttonen, Marjut (1999) *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*, SKS, Helsingfors
- Aronsson, Peter / Fulsås, Narve / Haapala, Pertti / Jensen, Bernard Eric (2008) ”Nordic national histories”, i: Berger og Lorenz (red.), s. 256-282
- Aspaas, Per Pippin (2008) ”Maximilian Hell og Johannes Sajnovics om folkeliv og natur i Øst-Finnmark anno 1769”, i: Balsvik og Nielsen (red.), s. 61-72
- Balsvik, Randi Rønning / Nielsen, Jens Petter (red.), *Forpost mot Øst: Fra Vardø og Finnmarks historie 1307-2007*, Orkana, Stamsund
- Barrington, Daines (1773) *The Anglo-Saxon Version, From the Historian OROSOSIUS. By Ælfred the Great. Together with an English Translation from the Anglo-Saxon.*, Printed by W. Bowyer and J. Nichols, London
- Berger, Stefan / Lorenz, Chris (red., 2008) *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Björner, Eric Julius (1737) *NORDISKA KÄMPA DATER, i en sagoflock samlade om forna kongar och hjältar. För hwilken, förutan et ständigt ättartahl på alla befintliga swenska kongar och drottningar, äfwen et företal finnes, angående orsaken til detta wärk, göta språkets förmån, gamla sakers nöjje, sagors trowärdighet och de här trycktas tidatahl, jämte förtekning på dem, som tilförende warit tryckte &c. Volumen historicum, continens variorum in orbe hyperboreo antiquo regum, heroum et pugilum res præclare : & mirabiliter gestas. Accessit, præter conspectum genealogicum svethicorum regum & reginarum accuratissimum, etiam præfatio de caussis editi hujus operis, linguæ gothicæ prærogativa, rerum antiquarum jucunditate, historiarum hyperb. : fide, earumque heic editarum chronotaxi; addito etiam ante ewulgatarum catalogo &c.*, typis Joh. L. Horn, reg. archivi typogr., Stockholmia
- Bones Larsen, Stian (2001) ”Gerhard Schøning, Gothicism and the Re-evaluation of Northern Landscapes”, *Acta Borealia* 2001, 2, s. 61-84
- Bots, Hans / Waquet, Françoise (1997) *La République des Lettres*, Éditions Belin, Paris
- Bödeker, Hans Erich / Iggers, Georg G. / Knudsen, Jonathan B. / Reill, Peter H. (red.), *Aufklärung und Geschichte: Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, Vandhoeck & Ruprecht, Göttingen

- Dahl, Ottar (1990) *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Universitetsforlaget, Oslo
- Ehr-Müll = Ehrencron-Müller, H. (1924-1935) *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, Bind I-XII, Aschehoug, København
- Eriksen, Anne (2007) *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse*, Pax, Oslo
- Fazekas, Tiborc (2001a-2001b) "Die Entdeckung der Verwandtschaft der finnougri-schen Sprachen" og "Finno-ugrische Philologie und vergleichende Grammatik", i: Auroux, Sylvain / Koerner, E.F.K / Nederehe, Hans-Josef / Versteegh, Kees (red.) *History of the Language Sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften / Histoire des sciences du langage* bind II, Walter de Gruyter, Berlin / New York, s. 1144-1155 og 1305-1311
- Fewster, Derek (2006) *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, SKS, Helsingfors
- Forster, Johann Reinhold (1784) *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden. Mit neuen Originalkarten versehen. von Johann Reinhold Forster.*, verlegt von Carl Gottlieb Strauß, Frankfurt an der Oder
- Frängsmyr, Tore (red., 1989) *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences 1739-1989*, Canton, Science History Publications
- Ganander, Henricus (1743) *GRAMMATICA LAPPONICA, Linguae EUROPEARUM prope antiquissimæ solidam planamque viam genium linguæ lapponicæ addiscere desideranti monstrans, opfra [sic] ac studio HENRICI GANANDRI Abænsis, Comminist: Lapmarch: Tornænsis, Jam design. Pastoris in Siundo. Elaborata. Quæ sit occasio, ac reliqua ratio operis, docebit præfatio.*, Consensu & cura Directorum. Typis Laurent. Salvii, Holmiæ
- Gilje, Nils / Tarald Rasmussen (2001) *Tankeliv i den lutherske stat 1537-1814* = Bind II i Trond Berg Eriksen og Sørensen, Øystein (red.) *Norsk idéhistorie*, Aschehoug, Oslo
- Goerke, Heinz (1976) "Linnaeus and the Murray Family", *Taxon* 25, s. 15-19
- Grafton, Anthony (2003) *The Footnote. A curious history*, Faber and Faber, London
- Grape, Anders (1949) *Ihreska Handskriftssamlingen i Uppsala Universitetsbibliotek*, 2 bind, Uppsala Universitetsbiobliotek, Uppsala
- Hall, Patrik (2000) *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Carlsson Bokförlag, Stockholm
- Hammond, Hans (1787) *Den Nordiske Missions-historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse, fra første Begyndelse indtil hen udi Aaret 1727, da Lappernes og Finnernes Apostel Thomas von Westen døde, tilligemed denne udødelige Mands Levnetsbeskrivelse, samt Anhang om de første Missionariis og andre Missionens Medhielpere, uddragne af offentlige Brevskaber og egenhændige Haandskrifter ved Hans Hammond*, Gyldendal, Kiøbenhavn
- Hansen, Lars Ivar / Olsen, Bjørnar (2004) *Samenes historie fram til 1750*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo

- Helander, Hans (2004) *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*, Studia Latina Upsaliensia 29, Uppsala Universitet, Uppsala
- Hildebrand, Hans (1879) *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. Första delen*, P.A. Norstedt & Söner, Stockholm
- Iggers, Georg G. (1986) "The European Context of Eighteenth-Century German Enlightenment Historiography", i: Bödeker, Iggers, Knudsen og Reill (red.), s. 225-245
- Ihre, Johannes (1769) *GLOSSARIUM SUIOGOTHICUM, in quo tam hodierno usu frequentata vocabula, quam in legum patriarum tabulis aliisque ævi medii scriptis obvia explicantur, et ex dialectis cognatis, moesogothica, anglo-saxonica, alemannica, islandica ceterisque gothicæ et celticæ originis illustrantur. Auctore JOHANNE IHRE.*, to bind, Typis Edmannianis, Upsaliæ
- Ihre, Joh. (1772) *Bref till herr cancellie-rådet Sven Lagerbring, rörande then isländska edda, och egenteligen then handskrift theraf, som på kongl. bibliotheket i Upsala förvaras.*, tryckt hos Joh. Edman, kongl. acad. boktr., Upsala
- Ihre, Johan(nes) (1780) "Præfatio / Företal", i Lindahl/Öhrling 1780, s. [II]-XXIX
- Ihre, Johannes / Eneroth, Olavus (1767) *Dissertatio gradualis, De QUENLANDIA ANTIQUA, quam, cum consensu Ampliss. Senat. Philos. in Regia Acad. Ups. SUB PRÆSIDIO S:æ R:æ M:tis magnæ fidei viri nobilissimi Dom. JOHANNIS IHRE Reg. Canc. Consilarii. Prof. Eloqvent. et Polit. Skytt. Reg. et Ord. Eqvit. Aurat. de Stella Polari Acad. Litt. Hum. Holm. et Societ. Reg. Scient. Ups. Membr. Societatisqve Antiquar. Londin. Socii Honorarii. Publicæ disquisitioni submittit Stipendiarius Nesselianus OLAVUS ENEROTH Olofsson, Fjerdhundrensis, in Audit. Carol. Maj. Die XXVII Maj. Anni MDCCLXVII. horis ante meridiem solitis.*, Litteris Joh. Edman, Reg. Acad. Typogr., Upsaliæ
- Ihre, Johannes / Öhrling, Emanuel Johannes (1772) *D. D. Dissertatio Academica DE CONVENIENTIA LINGVÆ HUNGARICÆ CUM LAPPONICA, Quam, Venia Ampl. Ord. Philos. In Regia Academia Upsaliensi Sub Præsidio, S:æ R:æ M:tis Magnæ Fidei Viri, Generosi ac Nobilissimi, D:ni JOHANNIS IHRE, Reg. Canc. Consilarii, Prof. Eloq. & Polit. Skytt. & Ord. Equit. Aurat. De Stella Polari, Acad. Litt. Hum. Holm. Soc. Reg. Scient. Ups. & Norveg. Memb. Societatisque Antiquar. Lond. Socii Honorarii, Publico submittit examini Stipendiarius Sollenianus, EMANUEL JOH. ÖHRLING, Lapponia-Vestrobotniensis. In Auditor. Carol. Maj. D. IX. Junii Anni MDCCLXXII. Horis Ante Meridiem Solitis.*, Apud Joh. Edman, Reg. Acad. Typogr., Upsaliæ
- Ikola, Osmo (2000) "Porthan suomalaisen kielentutkimuksen tiennäyttäjänä." i: Manninen (red.), s. 101-121
- Jackson, Tatjana N. (2008) "Bjarmaland", i: Balsvik og Nielsen (red.), s. 35-44
- Jászó, A.A. (1983) "Deux études sur János Sajnovics", *Études Finno-Ougriennes* XVI, s. 255-261
- Jona, Arngrimus (1951) *Arngrimi Jonæ Opera Latine Conscripta edidit Jakob Benediktsson* vol. II = Bibliotheca Anamagnæana, consilio et auctoritate legati

- arnamagnæani Jón Heglason editionem curavit vol. X, Ejnar Munksgaard, Hafniæ (inkluderer tekstkritisk utgave av *CRYMOGÆA sive RERUM ISLANDICARUM Libri III. Per ARNGRIMUM JONAM Islandum*, Typis Philippi ab Ohr, Hamburgi 1609)
- Julku, Kyösti (1986) *Kvenland – Kainuunmaa*, Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu
- Karkama, Pertti (2001) *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. SKS, Helsingfors
- Kierimo, Kyösi (1983) *Observationes de Latinitate Porthaniana*, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsingfors
- Kliemann, Hendriette (2005) “Nordens koordinater: Vetenskapliga konstruktioner av en europeisk region 1770-1850”, *Lychnos: årsbok för idé- och lärdoms historia* 2005, s. 43-62
- Klinge, Matti (1989) *Mikä mies Porthan oli?*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingfors
- Korhonen, Mikko (1986) *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828-1918*, Societas Scientiarum Fennica, Helsingfors
- Kragemo, Helge (1960) “Pater Hells Vardøhusekspedisjon. Belyst ved Pater Sainovič’s dagbok 1768-1769”, i: G. I. Willoch (red.), *Vardøhus Festning 650 år. Jubileumsskrift*, Generalinspektøren for Kystartilleriet, Oslo, s. 92-125
- Kylli, Ritva (2005) *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742-1886*, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Oulu
- Langebek, Jacobus (1773) *SCRIPTORES RERUM DANICARUM MEDII ÆVI, partim hactenus inediti, partim emendatius editi, quos collegit, adornavit et publici juris fecit JACOBUS LANGEBEK, Sacr. Reg. Maj. a Consiliis Status et Tabularii Sanctioris Præfectus.*, Tomus II, Hafniæ (faksimile: Kraus Reprint, Nendeln 1969)
- Larsen, Stian (1999) *Med dragning mot nord: Gerhard Schøning som historiker*, upublisert hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Tromsø
- Leibnitus, G. G. [Gottfried Wilhelm Leibniz] (1710) “Brevis designatio meditationum de Originibus Gentium, ductis potissimum ex indicio linguarum”, *Miscellanea Berolinensia ad Incrementum Scientiarum, ex Scriptis Societati Regiæ Scientiarum exhibitis edita* I, s. 1-16
- Lindahl, Ericus / Öhring, Johannes (1780) *LEXICON LAPPONICUM, cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico; in usum tam illorum, quibus cura ecclesiarum in Lapponia committenda, aut jam commissa est, Quam aliorum curiosorum et linguarum studiosorum, indigenarum et exterorum: illustratum præfatione latino-svecana Generosiss. Dom. Equ. Aurat. de Stella Polari, Regis Regni que Cancell. Consil. et Profess. Upsal. JOHANNIS IHRE; nec non auctum grammatica lapponica. A Dom. ERICO LINDAHL, Præpos. et Past. Ecclesiæ Lyckselensis et JOHANNES ÖHRLING, Past. Eccles. Jockmockensis confectum. In lucem editum cura et impensis illustriss. r:æ in ecclesias lapponicas directionis, Anno MDCCLXXX.*, typis Joh. Georg. Lange, Holmiæ [Stockholm]
- Lindroth, Sten (1978) *Frihetstiden. Svensk lärdoms historia*, bind 3, P. A. Norstedt & Söner Förlag, Stockholm

- Lindroth, Sten (1981) *Gustavianska tiden. Svensk lärdomshistoria*, bind 4, P. A. Norstedt & Söner Förlag, Stockholm
- Manninen, Juha (2000) *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*, SKS, Helsingfors
- Manninen, Juha (red., 2000) *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*, SKS, Helsingfors
- McClellan, James E. (1993) "L'Europe des Académies", *Dix-Huitième Siècle* 25, s. 153-165
- Muhlak, Ulrich (1986) "Historie und Philologie", i: Bödeker, Iggers, Knudsen og Reill (red.), s. 49-81
- Murray, Johann Philipp (1765a–1765b) [referat av forelesning om Ottars reise m.v.], *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* 1765, Theil 2, s. 625-629 og 761-769
- Mylly, Juhani (2002) *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*, Kirja-Aurora, Åbo
- NBL1 = *Norsk Biografisk Leksikon* (1923-1983), 19 bind, Aschehoug, Oslo
- NBL2 = *Norsk Biografisk Leksikon* (1999-2005), 10 bind, Kunnskapsforlaget, Oslo
- NDB = *Neue Deutsche Biographie*, 1953 o.f. (i alt 28 bind planlagt, pr. des. 2008 er 23 bind utkommet), Duncker & Humblot, München
- Niemi, Einar (1991) "Kven – et omdiskutert begrep", *Varanger Årbok*. Vadsø historielag, Alta, s. 119-137
- Niemi, Einar (2004) "Kvenene – innvandring og kulturmøte", i: Ola Alsvik (red.), *Kulturmøter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med de fremmede*, Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo, s. 91-126
- OCD = *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd edition (1996), Oxford University Press, Oxford
- Opsal, Erik (2003) "Del I. 900-1537", i: E. Opsal / Sogner, Sølvi, *I kongens tid, 900-1814* = Bind 1 av Knut Kjeldstadli (red.) *Norsk innvandringshistorie*, Pax Forlag, Oslo, s. 23-223
- Palander, Gunnar (1904) *Henrik Gabriel Porthan. Elämäkerran luonnos*, Kansanvalistusseura, Helsingfors
- Patoluoto, Ilkka (1986) "Hyödyllinen luomakunta. Hyötyajattelun maailmankuvalliset perusteet 1700-luvun Ruotsin valtakunnassa", i: Manninen, Juha og Patoluoto, Ilkka (red.), *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu, s. 41-64
- Peters, Martin (2003) *Altes Reich und Europa: Der Historiker, Statistiker und Publizist August Ludwig (v.) Schlözer (1735-1809)*, Lit Verlag, Münster
- Porthan, Henricus Gabriel (1859-1862-1867-1870-1873) *Henrici Gabrielis Porthan Opera Selecta*. Pars Prima-Quinta = *H. G. Porthans Skrifter i Urval utgifna af Finska Litteratur-sällskapet*. Första-Femte Delen. Finska Litteratur-sällskapets tryckeri, Helsingfors
- Porthan, Henricus Gabriel / Frantzén, Franciscus Michaël (1786) *Q. F. S. F. Q. Dissertatio Academica De BIRCARLIS. Cujus partem priorem, Suffrag. Ampliss. Facult. Philosoph. in Reg. Acad. Aboënsi, præside Mag. HENRICO GABRIELE*

- PORTHAN, Eloquent. Profess. Reg. & Ord. Publice ventilandaw [sic] sistit FRANCISCUS MICHAËL FRANTZÉN, Ostrobotniensis. In Auditorio Majori Die XX. Decembris Anno MDCCLXXXVI. H.A.M.C., Typis Frencellianis, Aboæ*
- Porthan, Henricus Gabriel / Vegelius, Henricus (1788) *Dissertatio Academica DE ANTIQUA GENTE QVENORUM. Cujus partem Priorem Cons. Ampliss. Senat. Philos. In Reg. Acad. Aboënsi, Præsida M. HENRICO GABRIELE PORTHAN, Eloqv. Prof. Reg. & Ord. R. Acad. Litt. Hum. Histor. & Antiquitt. Membro, Pro Gradu Publico Examini subjicit HENRICUS VEGELIUS, H.F. Ostrobotniensis, In Audit. Maj. Die XVII Junii MDCCLXXXVIII. H.P.M.C. Typis Frencellianis, Aboæ*
- Porthan, Henr. Gabr. / Wegelius, Henricus (1870) "De Antiqua Gente Qvenorum. Dissertatio quam præsida Henr. Gabr. Porthan. Publico examini subjicit Henricus Wegelius. Aboæ.", i: Porthan 1870, s. 167-179
- Porthan, Henrik Gabriel / Wegelius, Henr. (1982) "Muinaisesta kveenien heimosta. 1788. Respondenttina Henr. Wegelius", i: *Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset, Kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut Iiro Kajanto, SKS, Helsingfors, s. 237-247*
- Pütter, Johann Stephan (1765-1788) *Versuch einer academischen Gelehrten-Geschichte von der Georg-Augustus-Universität zu Göttingen* Theil 1-2, Jm Verlag der Wittve Vandenhoeck / in Vandenhoeck-Ruprechtischem Verlage, Göttingen
- Qvigstad, J. / Wiklund, K. B. (1899) *Bibliographie der lappischen Litteratur*, Société Finno-Ougrienne, Helsingfors
- Rantanen, Päivi (1997) *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*, SKS, Jyväskylä
- Rühs, Friedrich (1827) *Finnland och dess invånare. Öfversättning. Andra Opplagan, tillökt och omarbetat af Adolf Ivar Arwidsson*, Andra Delen, Johan Hörberg, Stockholm
- Rydving, Håkan (1995) *Samisk Religionshistoria: Några källkritiska problem, Religionshistoriska avdelningen - Teologiska institutionen - Uppsala universitet, Uppsala*
- Ryymin, Teemu (2007) "The Making of an Ethnic Identity: From Finns to Kvens", i: Marko Lamberg (red.), *Shaping Ethnic Identities. Ethnic Minorities in Northern and East Central European States and Communities, c. 1450-2000*, East-West Books, Helsingfors, s. 100-157
- Sainovics, Johannes (1770b) "Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme. Oversat af det Latinske ved M. R. Fleischer", *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1765. 1766. 1767. 1768. og 1769.*, Bind 10, s. 653-732
- Sajnovics, Joannes (1770a) *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiae Scientiarum Societati Danicae praelecta Hafniae mense Januario Anno MDCCLXX*, Typis Orphanotrophii Regii, excudit Gerhard Giese Salicath, Hafniæ
- Sajnovics, Joannes [1771] *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiae Scientiarum Societati Danicae praelecta, et Typis excusa Hafniae Anno*

- MDCCLXX. *Recusa*, Typis Collegii Academici Societatis Jesu, Tyrnaviæ
- Sajnovics, Johann (1972) *Beweis, daß die Sprache der Ungarn und Lappen dieselbe ist* (Aus dem Lateinischen übertragen von Monika Ehlers), mit Anmerkungen und Nachwort herausgegeben von Gyula Décsy und Wolfgang Veenker, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 5, In Kommission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Sammallahti, Pekka (1996) "History of Finno-Ugric Linguistics in the Nordic Countries", i: Henriksen, Carol / Hovdhaugen, Even / Karlsson, Fred / Sigurd, Bengt (red.), *Studies in the Development of Linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*, Novus Forlag, Oslo, s. 297-323
- Saressalo, Lassi (1996) *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*, SKS, Helsingfors
- Schlözer, August Ludwig (1771) *Allgemeine Nordische Geschichte. Aus den neuesten und besten Nordischen Schriftstellern und nach eigenen Untersuchungen beschrieben, und als eine Geographische und Historische Einleitung zur richtigern Kenntniß aller Skandinavischen, Finnischen, Slavischen, Lettischen, und Sibirischen Völker; besonders in alten und mittleren Zeiten, herausgegeben*, bey Johann Justinus Gebauer, Halle
- Schmeidler, Marie-Elisabet (2006) "Zum Aufenthalt des finnischen Historikers Henrik Gabriel Porthans 1779 in Göttingen", *Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen* 2006, s. 40-51
- Schøning, Gerhard (1751) *Forsøg Til de Nordiske Landes, Særdeles Norges, Gamle Geographie, Hvorved Finmarkens og hosliggende Lapmarkers gamle Grændser og Strekning, Jndbyggernes Oprindelse, Landenes Ælde, samt andre saa vel Geographiske som Politiske Omstændigheder undersøges af Gerhard Schøning, Rector i Trondhiems Skole, og Medlem i det Kongl. Danske Selskab til Historiens og Sprogets Forbedring.*, Trykt paa det Kongl. Danske Selskabs Bekostning, Hos Christoph Georg Glasing, Kiøbenhavn
- Schøning, Gerhard (1771) *Norges Riiges Historie Første Deel, indeholdende Riigets ældste Historie fra dets Begyndelse til Harald Haarfagers Tiider.*, Bekostet af Heineck Mumme og Faber paa Børsen i Kiøbenhavn, Sorøe
- Sjögren, Anders Johan (1828) *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*, J. Simelii enka, Helsingfors
- Skogman, David (1870) "Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa", *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista* II, 8, s. 129-200
- Smith, Anthony D. (1995) *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press, Cambridge
- Smith, Anthony D. (1991) *National Identity*. Penguin Books, London
- Smith, Carsten (1984) *Om samenes rettsstilling. Fra et utvalg oppnevnt ved Kronprinsregentens resolusjon av 10. oktober 1980; avgitt til Justisdepartementet 15. juni 1984. Norges Offentlige Utredninger 1984, bind 18*. Universitetsforlaget, Oslo
- Spelman, Johannes (1678) *Ælfredi Magni MAGNI ANGLORUM REGIS Invictissimi*

- vita tribus libris comprehensa A Clarissimo D^{no} JOHANNE SPELMANN Henrici F. primum Anglice conscripta, dein Latine reddita, & Annotationibus illustrata Ab Ælfredi in Collegio Magnæ Aulæ Universitatis Oxoniensis Alumnis., E Theatro Sheldoniano, Oxonii*
- Stipa, Günter Johannes (1990) *Finnisch-Ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*, Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia / Mémoires de la Société finno-ougrienne, Helsingfors
- Strahlenberg, Philipp Johann von (1730) *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia, In so weit solches Das gantze Rußische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, In einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekanntten Nachrichten vorgestellet, Nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyßigerley Arten Tatarischer Völcker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, Sonderlich aber Einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiquität betreffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschafft in Rußland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatteten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertiget*, in Verlegung des Autoris, Stockholm
- Stuber, Martin (2005) "Brief und Mobilität bei Albrecht von Haller: Zur Geographie einer europäischen Gelehrtenkorrespondenz", i: Johannes Burkhardt og Christine Werkstetter (red.) *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit* = Historische Zeitschrift – Beihefte 41, Oldenbourg Verlag, München, s. 314-334
- Suolahti, Gunnar (1974) *Nuori Yrjö Koskinen. (Y.S. Yrjö Koskisen elämä I.)* Otava, Keuruu
- Tacitus, Cornelius (1974) *Tacitus. Germania*, udgivet af Niels W. Bruun og Allan A. Lund, 2 bind, Wormianum, Højbjerg
- Tommila, Päiviö (1989) *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*, WSOY, Porvoo
- Tommila, Päiviö (2000) "Suomen ensimmäinen lehtimies", i: Manninen (red.), s. 15-23
- Torfæus, Tormod (2008) *Norges Historie*, (red. av Torgrim Titlestad), Bind I, Bergen, Eide Forlag
- Uibopuu, Valev (1988) *Finnougrerna och deras språk. Kapitel om de finsk-ugriska folkens förflutna och nutid*, Översättning från estniskan: Herbert Lagman, Studentlitteratur, Lund
- Urpilainen, Erkki (1993) *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*, Suomen Historiallinen Seura, Helsingfors
- Vahtola, Jouko (1980) *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi
- Vladár, Zsuzsa (2008) "Sajnovics' Demonstratio and Gyarmathi's Affinitas:

- Terminology and Methodology”, *Acta Linguistica Hungarica* 55, s. 145-181
- Wallerström, Thomas (1995) *Norrbottnen, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi. Del 1 = Lund Studies in Medieval Archaeology* 15:1, Almqvist & Wiksell International, Stockholm
- Wallerström, Thomas (1997) ”De historiska källornas ’folknamn’ som analysenheter och projektet ’State, Religion and Ethnicity in the North A.D. 700-1990’”, i: Bjørn-Petter Finstad, Lars Ivar Hansen, Henry Minde, Einar Niemi og Hallvard Tjelmeland (red.) *Stat, religion, etnisitet. Rapport fra Skibotn-konferansen, 27.-29. mai 1996 = Skriftserie – Nr. 4, Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier*, Tromsø, s. 383-424
- Wallerström, Thomas (2006) *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm
- Wiklund, Karl Bernard (1895) ”Om kvänerna och deras nationalitet”, *Arkiv för nordisk filologi* XII, Ny följd VIII, s. 103-117
- Östlund, Krister (2000) *Johan Ihre on the origins and history of the runes: three Latin dissertations from the mid 18th century, edited with translation and commentary*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala